

MAKALE

ARTICLE

Başlık | Title:

2000-2020 Yılları Arasında İsrail-Latin Amerika İlişkileri | The Israeli-Latin American Relations between the Years 2000-2020

DOI: <https://doi.org/10.34230/fiad.1117118>

Yazar | Author, ORCID, Google Scholar ID:

Eldar HASANOĞLU, 0000-0002-6036-9788

Oğuzhan ÇAĞLIYAN, 0000-0002-6036-9788

Kaynakça | Reference:

Hasanoğlu, Eldar, Oğuzhan Çağlıyan. "2000-2020 Yılları Arasında İsrail-Latin Amerika İlişkileri." *Filistin Araştırmaları Dergisi*, no. 11 (2022): 1-29.

Makale Türü | Article Type: Arařtırma Makalesi | Research Article

Gönderilme Tarihi | Submission Date: 15.05.2022

Kabul Tarihi | Acceptance Date: 29.06.2022

Yayın Tarihi | Publication Date: 30.06.2022

DİZİNLER & VERİTABANLARI

INDEXES & DATABASES

INDEX COPERNICUS

CEEOL

SCIENTIFIC
INDEXING

DRJI

Alıntı-GayriTicari-Türetilemez 4.0
Uluslararası (CC BY-NC-ND 4.0)

**Attribution-NonCommercial-
NoDerivatives 4.0 International**
(CC BY-NC-ND 4.0)

Bu eser Creative Alıntı-GayriTicari-Türetilemez 4.0 Uluslararası (CC BY-NC-ND 4.0) ile lisanslanmıştır.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International (CC BY-NC-ND 4.0).

Eldar HASANOĞLU*
Oğuzhan ÇAĞLIYAN**

2000-2020 YILLARI ARASINDA İSRAİL-LATİN AMERİKA İLİŞKİLERİ

Öz: 2000’li yıllarda Latin Amerika’da sol iktidarların yükselişi bölge ülkelerinin Ortadoğu politikalarında önemli değişimlere yol açmıştır. Literatürde Pembe Dalga olarak da adlandırılan bu dönemde iktidara gelen sol liderler ekseriyetle ABD’den daha bağımsız bir dış siyaset izlemek ve güney-güney işbirliği bağlamında yeni ekonomik ortaklıklar geliştirmek adına ülkelerinin dış ilişkilerini çeşitlendirmeye çalışmışlardır. Bu bağlamda, Latin Amerika-Arap ilişkilerindeki tarihsel ilerlemelerin yanı sıra anti-Amerikancı dış politika pratiklerinin yayılmasına paralel olarak Latin Amerika-İran ve Latin Amerika-Filistin ilişkilerinde de daha önce görülmemiş yakınlaşmalar kaydedilmiştir. Bölge ülkelerinin Ortadoğu politikalarındaki bu radikal dönüşüm ilk etapta İsrail-Latin Amerika ilişkilerini önemli ölçüde etkilememişse de, Mavi Marmara olayı ve İsrail’in Gazze’ye yönelik operasyonları bölge ülkelerinin pek çoğunun sert tepkisini çekerek ikili ilişkilerde önemli kırılmalara yol açmıştır. İsrail ordusunun Temmuz 2014’te başlattığı Koruyucu Hat Operasyonunun ardından İsrail-Latin Amerika ilişkileri tarihindeki en düşük seviyelere inmiştir. Fakat, 2015 yılından itibaren küresel ve bölgesel ekonomik ve siyasi gelişmelere bağlı olarak Pembe Dalga’nın sona ermesi ve Latin Amerika’da sağ ve merkez sağ partilerin tekrardan iktidara gelmeye başlaması ile birlikte İsrail ve bölge ülkeleri arasındaki ilişkilerde yeni bir sayfa açılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası İlişkiler, İsrail, Latin Amerika, Filistin, Pembe Dalga

THE ISRAELI-LATIN AMERICAN RELATIONS BETWEEN THE YEARS 2000-2020

Abstract: In the 2000s, the rise of left-wing governments in Latin America gave way to important changes in the Middle East policies of the regional countries. Leftist leaders who rose to power during this period called Pink Tide overwhelmingly sought to diversify their countries’ foreign relations to pursue policies more independent of the United States and forge new south-south economic partnerships. In this context, alongside historic advancements in ties between Latin American and Arab states, unprecedented Latin American-Iranian and Latin American-Palestinian rapprochements took place. Even though the radical changes in Latin American countries’ Middle East policies initially did not adversely affect Israel-Latin America relations, the Mavi Marmara incident and Israel’s military operations against the Gaza Strip drew severe criticism from many Latin American countries and led to significant tensions in bilateral relations. In July 2014, Israel-Latin American relations plunged to the lowest levels following IDF’s Operation Protective Edge. However, from the year 2015, economic and political changes at

* Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, eldarhasanoglu@gmail.com.

** YL Öğrencisi, Kudüs İbrani Üniversitesi, İsrail Çalışmaları Bölümü, oguzhancagliyan@gmail.com.

global and regional levels brought the end of the Pink Tide and the resurgence of right and centre-right governments in Latin America opened a new chapter in Israel-Latin America relations.

Keywords: International Relations, Israel, Latin America, Palestine, Pink Tide

Giriş

Bu çalışmada İsrail ve Latin Amerika ülkeleri arasındaki ilişkilerin 2000-2020 yılları arasında nasıl bir seyir izlediği incelenmektedir. Dört başlıkta ele aldığımız bu çalışmamızın ilk bölümünde Venezuela’da Hugo Chavez’in seçilmesiyle başlayan Pembe Dalga akımının 2000’li yıllarda Latin Amerika ülkelerinin Ortadoğu politikalarını nasıl etkilediği tetkik edilmektedir. İkinci bölümde, Pembe Dalgayla başlayan Latin Amerika-Arap ve Latin Amerika-İran yakınlaşmalarına paralel olarak İsrail-Latin Amerika ilişkilerinin nasıl bir seyir izlediği ele alınmaktadır. Üçüncü bölümde, 2009-2014 yılları arasında gerçekleşen İsrail’in Gazze’ye yönelik askeri operasyonlarının ve Mavi Marmara olayının İsrail-Latin Amerika ilişkilerinde yol açtığı gerilimler ve bu gerilimlerin gölgesinde Netanyahu hükümetinin Latin Amerika’ya yönelik başlattığı diplomasi atağı incelenmektedir. Son bölümdeyse 2010’ların ortasından itibaren Latin Amerika’da gerçekleşen siyasal değişimlerin etkisiyle İsrail ve eski Pembe Dalga ülkeleri arasındaki ikili ilişkilerin nasıl yeniden şekillendiği etüt edilmektedir.

1. Latin Amerika’da Sol İktidarların Yükselişinin Bölge Ülkelerinin Ortadoğu Politikalarına Etkileri (2000-2008)

2000’li yıllar Latin Amerika’da ekonomik ve sosyal sıkıntıların tetiklediği önemli siyasi değişimlerin vuku bulduğu bir dönem olmuştur. Her ne kadar 1990’lı yıllar boyunca uygulanan neoliberal ekonomi politikaları Arjantin, Brezilya, Venezuela ve Şili gibi birçok Latin Amerika ülkesinde Gayri Safi Yurt İçi Hasılanın (GSYİH) on yıldan kısa bir süre içerisinde ciddi oranlarda artmasına vesile olmuşsa da, sosyal politikaların ihmal edilmesi neoliberal ekonomi politikaları izleyen bölge ülkelerinde ekseriyetle işsizliğin, gelir adaletsizliğinin ve aşırı yoksulluğun artmasına yol açmıştır. Örneğin, 1991-1997 yılları arasında ekonomileri yaklaşık %60 oranında büyüme kaydeden Arjantin ve Venezuela’da uluslararası yoksulluk sınırının (günlük \$1.90) altında yaşayan nüfusun oranı sırasıyla 2.5 ve 4 kat artmıştır.¹ Uygulanan ekonomi politikalarının vaat edilen refah yerine daha çok toplumsal sorunlar getirmesi, kırsal ve şehir kesimlerindeki geniş halk kitlelerinde neoliberalizm

¹ “GDP per capita (current US\$) - Argentina, Brazil, Uruguay, Paraguay, Chile”, *The World Bank Data*, 2 January 2021. <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?locations=AR-BR-UY-PY-CL>

ve Batı karşıtı sol söylemlerin daha çok yankılanmaya başlamasına neden olmuştur.

Her ne kadar Latin Amerika ekonomileri 1990-1997 yılları arasında gelişmiş ülkelerden gelen sermaye girişleri sayesinde yıllık ortalama %5'in üzerinde büyümüşse de, 1997 yılındaki Asya ve 1998 yılındaki Rusya ekonomik krizlerinin ardından yabancı yatırımcıların risk iştahının bozulması ve gelişen piyasalara yönelik ilginin azalması ile birlikte Latin Amerika ekonomilerine giren yabancı sermaye miktarı ciddi bir oranda azalmıştır.² Böylece, cari işlemler açığının finansmanı ve döviz kurunun kontrolü için ekseriyetle yabancı sermaye girişine muhtaç olan bölge ülkelerinin ekonomileri hayli kırılgan hale gelmiştir. 1998 yılının sonuna doğru Rusya Krizi'nin Brezilya'dan büyük bir sermaye kaçışını tetiklemesiyle birlikte Brezilya ekonomisinin krize girmesi Latin Amerika tarihinin en şiddetli ekonomik buhranlarından birisini tetiklemiştir. Brezilya'daki ekonomik krizin kısa bir süre içerisinde Arjantin'e sıçramasıyla birlikte özellikle bölgenin güneyinde vuku bulan ekonomik sıkıntılar daha da derinleşmiştir. Öyle ki, 1998-2002 yılları arasında Şili, Arjantin, Brezilya, Uruguay ve Paraguay gibi ülkelerde kişi başına düşen GSYİH neredeyse %30 ile %70 arasında azalmıştır.³

Latin Amerika'nın güneyindeki ülkeler Brezilya ve Arjantin kaynaklı ekonomik krizlerle boğuşurken kuzeydeki Venezuela ve Ekvador gibi ekonomileri büyük oranda petrol ihracatına bağımlı olan ülkeler ise Asya Krizinin ardından dip yapan petrol fiyatlarından ciddi bir şekilde etkilenmişlerdir. Öyle ki, 1998 yılında bu ülkelerdeki kişi başına düşen GSYİH neredeyse 1970'lerin sonundaki seviyelere inmiştir.⁴ Uygulanan ekonomi politikaları yüzünden zaten yüksek olan işsizliğin ve gelir adaletsizliğinin ekonomik krizler ve emtia fiyatlarındaki düşüşler dolayısıyla daha da artmasıyla birlikte Latin Amerika'da sosyal eşitsizliği çözmeye vaadinde bulunan sol eğilimli liderlerin iktidara geldiği ve Pembe Dalga olarak da bilinen bir akım başlamıştır. 1998 yılında Venezuela'da Hugo Chavez'in iktidara gelmesiyle başlayan Pembe Dalga, 2003 yılında Brezilya ve Arjantin'de Lula da Silva ve Nestor Kirchner'in, 2004 yılında Uruguay'da Tabare Vasquez'in, 2005 yılında Bolivya'da Evo Morales'in, 2006 yılında Şili ve Ekvador'da Michelle Bachelet ve Rafael Correa'nın ve 2008 yılında

² Ernesto Talvi, "Thirty-Five Years of Recurring Financial Crises in Latin America: Toward a New (and Better) Paradigm?", *The Brookings Institution*, 4 June 2015.

³ "GDP per capita (current US\$) - Venezuela, RB, Ecuador", *The World Bank Data*, 2 January 2021. <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?locations=VE-EC>

⁴ "Poverty Headcount Ratio at \$1.90 a Day (2011 PPP) (% of Population) - Venezuela, RB, Argentina", *The World Bank Data*, 30 March 2021. <https://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.DDAY?locations=VE-AR>

Paraguay'da Fernando Lugo'nun devlet başkanlığına seçilmeleriyle devam etmiştir. Benzer şekilde, 2000'li yılların sonuna kadar Orta Amerika ülkeleri olan Panama, Honduras, Nikaragua, Guatemala ve El Salvador'da da sol eğilimli iktidarlar yönetime gelmiştir. Böylece, yaklaşık on yıllık bir süre içerisinde Latin Amerika nüfusunun neredeyse dörtte üçü sol veya merkez sol iktidarlarının iş başında olduğu ülkelerde yaşar hale gelmiştir.

2000'li yılların başından itibaren tek kutuplu dünya düzeninin tekrardan çok kutuplu düzene dönmeye başlaması ve gelişen ülkelerin küresel ticari sistemdeki ağırlığının artmasıyla birlikte Pembe Dalga ülkelerinin Ortadoğu politikalarında büyük bir değişim meydana gelmiştir. Ekseriyetle ABD'den daha bağımsız dış siyaset izlemek adına uluslararası ilişkilerini çeşitlendirmek isteyen ve büyük oranda emtia ihracatına dayalı olan ekonomilerini güçlendirmek için yeni ticari partnerler arayan Pembe Dalga ülkeleri, İran ve Arap ülkeleriyle olan ilişkilerine daha önce görülmemiş düzeyde önem atfetmeye başlamışlardır. Örneğin, Chavez'in iktidara gelmesine kadar ekseriyetle OPEC üzerinden yürütülen ve enerji endüstrisi ile sınırlı kalan Venezuela-İran ilişkileri, güney-güney işbirliği ekseninde ABD karşıtı global bir cephe oluşturmak isteyen Chavez'in iktidara gelmesinin ardından yeni bir döneme girmiştir. ABD Başkanı George Bush tarafından Şer Ekseni'nin bir parçası olarak nitelendirilen ve uluslararası arenada yalnızlaştırılmak istenen İran yönetimini önemli bir müttefik olarak kabul eden Chavez, Venezuela-İran ilişkilerini geliştirmek için önemli girişimlerde bulunmuştur. Örneğin, 2001 ve 2003 yıllarında İran'a yapılan ziyaretlerin ardından 2004 yılında o dönemin İran Cumhurbaşkanı olan Muhammed Hatemi Venezuela'da ağırlanmış ve bu ziyaret çerçevesinde sağlık, otomotiv, tarım makinaları ve petrokimya gibi çeşitli alanlarda yüz milyonlarca dolar değerinde anlaşmalar imzalanmıştır.⁵

2005 yılında İran'da Ahmedinejad'ın iktidara gelmesi ile birlikte İran-Venezuela yakınlaşması daha da büyük bir ivme kazanmıştır. Öyle ki, sadece 2005-2008 yılları arasında Chavez ve Ahmedinejad neredeyse on defa bir araya gelmişlerdir. Bush'un Şer Ekseni tanımlamasını ima ederek iki ülke arasında Birlik Ekseni kurduklarını açıklayan Chavez ve Ahmedinejad, bu üç yıllık dönemde yaptıkları karşılıklı ziyaretlerde askeri işbirliği, teknoloji, kültür, sağlık, enerji ve sanayi gibi çeşitli alanlarda milyarlarca dolar değerinde ikili anlaşmalar imzalamışlardır. Yapılan tahminlere göre 2000'li yılların sonuna gelindiğinde İran ve Venezuela arasındaki kredi ve

⁵ Farideh Farhi, "Tehran's Perspective on Iran-Latin American Relations", *Iran in Latin America: Threat or "Axis of Annoyance"*, [C. Arnsen, H. Esfandiari, & A. Stubits], Washington: The Woodrow Wilson International Center for Scholars, 2010, 25-34, s. 26.

yatırımların hacmi \$15 milyar'a ulaşmıştır.⁶ Bu ikili anlaşmalar ve yatırımların da katkısıyla 2000 yılında yaklaşık \$2 milyon civarında olan İran ve Venezuela arasındaki yıllık ticaret hacmi 2008 yılına gelindiğinde \$75 milyon seviyesine yaklaşmıştır.⁷ Chavez'in teşvikleri sayesinde İran ve diğer Latin Amerika için Bolivarçı İttifak (ALBA) üyesi ülkeler arasındaki ilişkilerde de önemli mesafeler kaydedilmiştir. Örneğin, Ahmedinejadın 2007 yılında Ekvador devlet başkanı seçilen Rafael Correa'nın yemin törenine bizzat katılmasından kısa bir süre sonra karşılıklı büyükelçilikler açılmış ve özellikle enerji alanında önemli işbirlikleri geliştirilmiştir. Ayrıca, aynı yıl Nikaragua ve Bolivya ile diplomatik ilişkiler kurulmuş ve bu ülkelere düzenlenen cumhurbaşkanlığı seviyesindeki ziyaretlerinde madencilik, enerji, teknoloji, kültür, tarım, turizm ve sanayinin de dahil olduğu pek çok alanda milyarlarca dolar değerinde yardım ve yatırım anlaşmaları imzalanmıştır.

İran'a yönelik proaktif dış politika izleyen bir diğer önemli Pembe Dalga ülkesi ise yeni küresel güç olarak rüştünü ispat etmek ve BM Güvenlik Konseyinde kalıcı sandalye elde etmek isteyen Brezilya olmuştur. İran'ın nükleer programını resmi olarak destekleyen Lula da Silva yönetimi, İran nükleer krizinde arabuluculuk yapmayı dış politika ajandasının üst sıralarına koymuştur. 2004 yılında Caracas'ta düzenlenen G-15 toplantısı sırasında yapılan Lula da Silva-Hatemi görüşmesinin ardından iki ülke arasında daha önce görülmemiş sıklıkta bakanlık düzeyinde ziyaretler gerçekleştirilmiştir. Ağırlıklı olarak nükleer krizin ve İran'a uygulanan uluslararası ambargoların ele alındığı bu toplantılarda iki ülke arasındaki ticari bağların güçlendirilmesine yönelik görüşmeler de yapılmıştır. Bu girişimler sayesinde iki ülke arasında 1990'lardan beri artarak devam eden gıda ürünü ticareti daha da ivme kazanmış ve özellikle enerji alanında yeni ortak projeler geliştirilmiştir. Böylece, Lula da Silva iktidara gelmeden önce yıllık \$650 milyon civarında olan Brezilya ve İran arasındaki yıllık ticaret hacmi 2008 yılına gelindiğinde neredeyse ikiye katlanarak \$1.2 milyar seviyesine ulaşmıştır.⁸

2000'li yılların ortasında Latin Amerika-Arap Dünyası ilişkilerini geliştirmek adına atılan ilk büyük adım Latin Amerika-Arap Ülkeleri Zirvelerinin (ASPA) başlatılması olmuştur. 2005 yılından bu yana 12 Latin Amerika ülkesi ile 22 Arap ülkesini periyodik olarak bir araya getiren bu

⁶ Stephen Johnson, *Iran's Influence in the Americas*, Washington: Center for Strategic and International Studies, 2012, 13.

⁷ "Iran", Observatory of Economic Complexity, 21 March 2021. <https://oec.world/en/profile/country/irn?yearSelector1=exportGrowthYear14&yearSelector2=importGrowthYear14>

⁸ "Iran", Observatory of Economic Complexity, 21 March 2021. <https://oec.world/en/profile/country/irn?yearSelector1=exportGrowthYear14&yearSelector2=importGrowthYear14>

zirveler sayesinde Latin Amerikalı ve Arap iş adamlarına ortak yatırımlar gerçekleştirmek için bir platform sağlanmış ve kültür, bilim, ekonomi, çevre ve teknoloji gibi çeşitli alanlarda bölgelerarası işbirlikleri geliştirilmiştir. Ayrıca, diplomatik ağları güçlendirmek amacıyla karşılıklı yeni büyükelçilikler açılmış ve daha önce görülmemiş sıklıkta devlet başkanı ve bakanlık düzeyinde karşılıklı ziyaretler gerçekleştirilmiştir. Örneğin, Lula da Silva'nın devlet başkanlığı döneminde Umman, Katar ve Lübnan'da Brezilya büyükelçilikleri açılmış ve Suriye, Mısır, Suudi Arabistan ve Libya'nın da dahil olduğu ondan fazla Arap ülkesine devlet başkanı ya da dışişleri bakanı seviyesinde ziyaretler gerçekleştirilerek pek çok ikili anlaşmalara imza atılmıştır. Böylece, 1822'de bağımsızlığını kazanan Brezilya'nın bir Arap ülkesine ziyaret gerçekleştiren ilk devlet başkanı Lula da Silva olmuştur. ASPA zirvelerinin düzenlenmesi, yeni büyükelçiliklerin açılması ve pek çok karşılıklı ziyaretlerin gerçekleştirilmesi sayesinde özellikle Güney Amerika ve Arap ülkeleri arasındaki ilişkilerde büyük ilerlemeler kaydedilmiştir. Öyle ki, 2003 yılında \$5.5 milyar civarında olan iki bölge arasındaki yıllık ticaret hacmi 2000'lerin sonuna gelindiğinde \$30 milyar seviyesine yaklaşmıştır.⁹

Pembe Dalga ülkeleri ile Arap Dünyası arasındaki yakınlaşmanın Latin Amerika-Filistin ilişkilerine büyük etkisi olmuştur. Özellikle Körfez İşbirliği Örgütü üyeleri ile kurulmaya başlanan ilişkileri daha da derinleştirmek isteyen Pembe Dalga ülkeleri Filistin yönetimine uluslararası arenada gitgide artan bir destek vermeye başlamışlardır. Öyle ki, Brezilya, Arjantin ve Venezuela gibi bazı başat Pembe Dalga aktörlerinin Ramallah'ta diplomatik temsilcilikler açmalarının yanı sıra ASPA zirvelerinin sonunda yayınlanan ortak deklarasyonlarda 1967 öncesi sınırlar baz alınarak bağımsız bir Filistin devletinin kurulmasına yönelik çağrılarda bulunulmuştur.¹⁰ Diplomatik alandaki desteğe ek olarak hem Filistin yönetimine finansal destek verilmeye başlanmış hem de Filistin halkının ihtiyaç duyduğu alanlarda, başta sağlık olmak üzere, teknik destek sağlanmıştır. İran nükleer krizindekine benzer şekilde İsrail-Filistin çatışmasında arabulucuk yapmayı yeni küresel güç olarak rüştünü ispatlama vasıtası olarak değerlendiren Brezilya, 2007 yılında Paris'te düzenlenen uluslararası donörler toplantısında Filistin yönetimine \$10 milyon bağışta bulunmuştur. Ayrıca, Şili ve Filistin yönetimi sağlık

⁹ Celso Amorim, "Brazil and the Middle East: Reflections on Lula's South-South Cooperation", *Cairo Review of Global Affairs*, I: 2 (2011), 48-63, s. 52.

¹⁰ ASPA, "South American and Arab Countries Summit - Brasilia Declaration (2005)", *United Nations - The Question of Palestine*, 11 May 2005. <https://www.un.org/unispal/document/auto-insert-208847>

bakanlıkları arasında imzalanan bir anlaşma çerçevesinde Şilili doktorlar Filistin'deki çeşitli hastanelerde geçici olarak görev yapmaya başlamışlardır.¹¹

Filistin ile yakınlaşma çabaları sadece Pembe Dalga ülkeleri ile sınırlı kalmamıştır. Örneğin, tarihsel olarak İsrail'in bölgedeki önemli dostlarından olan Kosta Rika, Arap ülkeleriyle ticari bağlarını geliştirmek ve BM Güvenlik Konseyine geçici adaylığına destek almak adına pragmatist bir tavır takınıp Filistin'e yönelik ciddi adımlar atmıştır. 2006 yılında Kudüs'teki Kosta Rika büyükelçiliğinin Tel Aviv'e taşınmasının ardından 2008 yılında Filistin devleti resmi olarak tanınmıştır. Böylece, Pembe Dalga ülkesi olmamasına rağmen Latin Amerika'da Filistin devletini resmi olarak tanıyan ilk ülke Kosta Rika olmuştur. Filistin'e yönelik girişimlerinin meyvelerini kısa bir süre içerisinde toplayan Kosta Rika, yedi adet Arap ülkesi ile resmi diplomatik ilişkiler kurmuş ve Arap dünyasının da desteğiyle 2008-2009 dönemi için BM Güvenlik Konseyine seçilmiştir.

2. Latin Amerika Ülkelerinin Arap Ülkeleri ve İran ile Yakınlaşma Girişimlerinin Gölgesinde İsrail-Latin Amerika İlişkileri (2000-2008)

2000'li yıllarda vuku bulan Latin Amerika-Arap ve Latin Amerika-İran yakınlaşmalarının İsrail-Latin Amerika ilişkilerine ters bir etkisi olmamıştır çünkü Latin Amerika ülkeleri Ortadoğu politikalarında ekseriyetle denge gözeterek İran ve Arap ülkeleriyle yakınlaşma çabalarının İsrail ile ikili ilişkilere halel getirmemesine özen göstermişlerdir. Örneğin, 2005 yılındaki ilk ASPA zirvesi öncesi Filistin yönetimine ziyaret gerçekleştiren o dönemin Brezilya Dışişleri Bakanı Celso Amorim, Mahmud Abbas ve Ahmed Kurey ile olan görüşmelerinin ardından İsrail'e geçerek Ariel Şaron, Ehud Olmert ve Silvan Şalon ile temaslarda bulunmuştur. Celso Amorim 2008 yılında gerçekleştirdiği Ortadoğu turunda Suudi Arabistan, Suriye, Ürdün ve Filistin bölgesinin yanı sıra İsrail'i de ziyaret etmiştir. Benzer şekilde, 2005 ve 2008 yıllarında Filistin yönetimine ziyaretler gerçekleştiren o dönemin Şili Dışişleri Bakanı Ignacio Walker ve Devlet Başkanı Özel Kalem Müdürü José Antonio Viera-Gallo ziyaretleri kapsamında İsrailli devlet yetkilileriyle de görüşmeler yapmışlardır.¹²

2000'li yılların başından itibaren küresel emtia fiyatlarındaki artışlara paralel olarak Latin Amerika ekonomilerinin ciddi büyüme rakamlarına ulaşmalarıyla birlikte İsrail ve Latin Amerika ülkeleri arasındaki ticari

¹¹ Cecilia Baeza, "America Latina y La Cuestión Palestine (1947-2012)", *Revista Iberoamericana de Filosofía, Política y Humanidades*, 28 (2012), 111-131, s. 122.

¹² Cecilia Baeza, "Chilean Foreign Policy toward Arab Countries: Between Trade Diplomacy and the Affirmation of Principles", *Latin American Foreign Policies towards the Middle East: Actors, Contexts and Trends*, [Marta T. Kuri], (s. 59-76). New York: Palgrave Macmillan, 2016, 59-76, s. 67.

faaliyetlerde önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. İsrailli firmaların altyapı inşaatı, havacılık ve elektronik gibi çeşitli alanlarda Latin Amerika'da önemli ihaleler kazanmalarının yanı sıra İsrail'in bölgeye olan ihracatında hatırı sayılır bir büyüme gerçekleşmiştir. Öyle ki, 2000 yılında \$740 milyon civarında olan ihracat rakamı 2006 yılında yaklaşık \$1 milyar seviyesini görmüş ve ardından iki yıllık bir süre içerisinde neredeyse ikiye katlanarak 2008 yılında \$1.9 milyar'a ulaşmıştır.¹³ 2000-2008 yılları arasındaki bu dönemde İsrail ve Latin Amerika arasındaki yıllık toplam ticaret hacmi yaklaşık \$1.1 milyar'dan \$3.4 milyar'a çıkmıştır. Latin Amerika ile ticaretin ciddi bir ivme kazanması üzerine İsrail yönetimi bölge ülkeleri ile Serbest Ticaret Anlaşması (STA) çalışmalarına hız vermiştir. 2000 yılında Meksika ile STA anlaşmasının imzalanmasının ardından 2005 yılında Mercosur¹⁴ ile görüşmelere başlanmıştır. Yapılan girişimlerin 2007 yılında başarıya ulaşmasıyla birlikte Mercosur'un STA imzaladığı ilk Ortadoğu ülkesi İsrail olmuştur.

İkili ticaret rakamları incelendiğinde 2000'li yıllarda Latin Amerika'da yaşanan siyasal değişimlerin İsrail ve bölge ülkeleri arasındaki ticari ilişkilere herhangi bir negatif etkisinin olmadığı görülmektedir. Örneğin, 2000-2003 yılları arasında İsrail'in Brezilya'ya olan ihracatı Brezilya'daki ekonomik krizin de etkisiyle yıllık \$380 milyon'dan \$325 milyon'a düşmüşken, Lula da Silva'nın iktidara gelmesinin ardından toparlanmaya başlayan ihracat rakamı 2003-2008 yılları arasında neredeyse dörde katlanarak yıllık \$1.2 milyara çıkmıştır. Benzer şekilde, 2000-2003 yılları arasında yaklaşık %60 daralarak yıllık \$50 milyon seviyesinin altına inen Arjantin'e ihracat, Nestor Kirchner seçilmesi ve Arjantin ekonomisinin krizden çıkmasının da etkisiyle 2003-2008 yılları arasında hızla artarak yıllık \$180 milyon seviyesine yaklaşmıştır. Hatta, 2000'li yılların ortalarında sıkı Batı ve İsrail karşıtı politikalar izleyen Venezuela ve Bolivya gibi ALBA üyesi ülkelere olan ihracatta bile iki kata yakın artışlar kaydedilmiştir.

İsrail-Latin Amerika ilişkilerindeki toparlanma İsrail Dışişleri Bakanlığı Uluslararası Kalkınma İşbirliği Ajansı (MASHAV) üzerinden yürütülen teknik destek programlarına da yansımıştır ve 2000'li yıllarda MASHAV kurslarına yıllık bazda en çok kursiyer gönderen bölge tekrardan Latin Amerika olmuştur. 2003-2008 yılları arasında 3500 civarında Latin Amerikalı kursiyer, tarım, eğitim, toplumsal kalkınma, iletişim ve sağlık gibi çeşitli alanlar üzerine İsrail'de düzenlenen kurslara katılmışken, aynı dönemde

¹³ "Israel", *Observatory of Economic Complexity*, 20 March 2021. <https://oec.world/en/profile/country/isr?yearSelector1=exportGrowthYear14&yearSelector2=importGrowthYear6>

¹⁴ Arjantin, Brezilya, Paraguay ve Uruguay'ın oluşturduğu ortak ekonomik pazar.

İsraili uzmanların bölge ülkelerinde düzenledikleri kurslara yaklaşık 6200 kişi katılmıştır. Latin Amerika'dan gelen kursiyerlerin sayısının fazlalığının etkisiyle birlikte 2000'li yıllar boyunca İspanyolca düzenlenen kursların sayısı ekseriyetle Fransızca, Arapça ve Rusça gibi dillerde düzenlenenlerin sayısından fazla olmuştur. İsrail'in Latin Amerika ülkelerine MASHAV üzerinden verdiği destek sadece kursiyerlerin eğitim ile sınırlı kalmamış ve birçok bölge ülkesinde dezavantajlı topluluklara yardım etmek amacıyla özellikle sağlık alanında çeşitli projeler gerçekleştirilmiştir. Örneğin, 2003 yılında Kosta Rika'nın Santa Ana kentindeki bir hastade travma ünitesinin kurulmasına yardım edilmiş ve burada çalışacak olan doktorlara İsraili uzmanlar tarafından eğitim verilmiştir.¹⁵

Her ne kadar İsrail ile Latin Amerika ülkeleri arasındaki silah ticareti 1980'lerin ortasından itibaren düşüşe geçmiş ve 1990'lı yıllar boyunca zayıf bir seyir izlemişse de, 2000'li yılların başında itibaren İsrail'in bölgeye olan silah satışlarında hatırı sayılır bir artış gözlemlenmiştir. Örneğin, 2000-2008 yılları arasında Meksika'ya yaklaşık \$130 milyon değerinde 6 adet çeşitli tiplerde uçak, 4 adet helikopter ve 2 adet hücum bot ihraç edilmiştir.¹⁶ Aynı dönemde Kolombiya Hava Kuvvetlerine 16 adet Arpia III tipi helikopter ve 13 adet Kfir savaş uçağı satılmıştır.¹⁷ 2000'li yıllarda Latin Amerika'da gerçekleşen siyasi değişimlerin İsrail'in bölge ülkeleri ile olan silah ticaretine ekseriyetle ters bir etkisi olmamıştır. Tam tersine, bazı Latin Amerika ülkeleriyle 1990'lı yıllarda oldukça durağan seyreden silah ticareti, sol iktidarların iş başına gelmesiyle birlikte tekrardan canlanmıştır. Öyle ki, 1990'larda İsrail ve Brezilya arasında gerçekleşen en kayda değer silah ticareti 400 adet Python füzesinin satılması olmuşken, Lula da Silva'nın iktidara gelmesinin ardından iki ülke arasındaki silah ticaretinin bir hayli hızlanmasıyla birlikte 2000'li yılların sonuna gelindiğinde Brezilya İsrail'in en çok silah sattığı ilk 10 ülke arasına girmiştir. Brezilya'ya sadece 2008 yılında satılan askeri ekipmanların değerinin \$70 milyon civarında olduğu aktarılmaktadır.¹⁸

2000'li yıllarda İsraili firmalar çeşitli Latin Amerika ülkelerinde ağırlıklı olarak savaş uçaklarının modernizasyonu ile alakalı karlı ihaleler kazanmışlardır. Sadece Elbit ve IAI firmalarının Brezilya ve Kolombiya'da aldıkları F-15 ve Kfir tipi savaş uçaklarının modernizasyonu ihalelerinin

¹⁵ MASHAV, *Annual Report (2003)*, 16. https://mfa.gov.il/MFA/mashav/Publications/Annual_Reports/Documents/AnnualReport2003.pdf

¹⁶ Mark Bromley - Inigo Guevara, "Arms Modernization in Latin America", *The Global Arms Trade: A Handbook*, [Andrew.T. Tan], New York: Routledge, 2009, 166-177, s. 168.

¹⁷ Bromley - Guevara, "Arms Modernization in Latin America", *The Global Arms Trade*, 170.

¹⁸ Yoram Gabison, "Elbit Systems Hiring Locals to Win Large Brazilian Tenders", *Haaretz*, 10 November 2009.

değerinin sırasıyla \$230 milyon ve \$160 milyon civarında olduğu belirtilmektedir.¹⁹ Yaklaşık \$100 milyon değerinde olan benzer bir modernizasyon ihalesi Venezuela’da da kazanılmışsa da, ABD’den gelen baskılar sonucu ihaleden çekilmek zorunda kalınmıştır. Ayrıca, 2000’lerin ortasından itibaren insansız hava araçlarının (İHA) askeri alanda kullanımının artmasıyla birlikte Elbit ve IAI firmaları, ekseriyetle narkotik ve kontrgerilla operasyonlarında kullanılmak üzere, Latin Amerika ülkelerine önemli miktarlarda İHA ihraç etmeye başlamışlardır. Örneğin, 2008 yılında Meksika ve Ekvador’a toplamda \$50 milyon civarında Hermes 450, Skylark I, Searcher ve Heron tipi İHA sistemleri satılmıştır.

İsrail ve Latin Amerika ülkeleri arasındaki askeri alandaki ilişkiler sadece silah satışı ve modernizasyonu ile sınırlı kalmamıştır. 11 Eylül sonrasında ortaya çıkan Küresel Teröre Karşı Savaş ekseninde çeşitli bölge ülkeleriyle gerilla grupları ve paramiliter örgütlere karşı önemli askeri işbirlikleri geliştirilmiştir. Bu işbirliğinin en güzel örneği Kolombiya’da FARC gerillalarına karşı yürütülen mücadelede görülmüştür. Kolombiya devleti ve FARC gerillaları arasında yürütülen çalkantılı barış sürecinin 2002 yılında başarısızlığa uğramasıyla birlikte yeni seçilen devlet başkanı Alvaro Uribe sert bir kontgerilla kampanyası başlatmıştır. Kolombiya-ABD resmi işbirliğiyle yürütülen bu kampanyaya İsrail de önemli katkılarda bulunmuştur. Örneğin, 2003 yılında kurulan ikili çalışma grubu çerçevesinde savaş gazilerinin rehabilitasyonu, muvazzafların eğitimi, siber güvenlik, kritik altyapıların korunması ve istihbarat gibi alanlarda İsrail ve Kolombiya orduları arasında ortak çalışmalar yapılmıştır Uribe’nin 2006 yılında ikinci kez başkanlık seçimini kazanmasının ardından Kolombiya devletinin Global CST adlı İsrailli özel güvenlik firmasından danışmanlık hizmeti almaya başlamasıyla birlikte Kolombiya-İsrail askeri işbirliği daha da derinleşmiştir. Kolombiya ordusuna veri analizi, istihbarat toplama ve askeri eğitim gibi alanlarda hizmet verilmesinin yanı sıra Global CST firması önemli askeri operasyonların hazırlanmasında da direkt rol oynamıştır. Öyle ki, 2008 yılında gerçekleşen ve bir dönem devlet başkanı adayı olan İngrid Betancourt’un da dahil olduğu 15 üst düzey rehinenin kurtarıldığı Jaque isimli askeri operasyonun Global CST firmasının başkanı olan emekli general

¹⁹ “Brazil’s F-5BR Fighter Fleet Upgrade Program”, Defense Industry Daily, 20 June 2012 <https://www.defenseindustrydaily.com/brazil-finishing-f-5br-fleet-upgrade-program-06837/>; “Colombia’s Defence Modernization”, Defense Industry Daily, 17 November 2013. <https://www.defenseindustrydaily.com/colombias-defense-modernization-05273/>

Yisrael Ziv ve ekibi tarafından planlandığı hem Kolombiya hem de İsrail basınına yansımıştır.²⁰

3. İsrail'in Gazze'ye Yönelik Askeri Operasyonlarının ve Mavi Marmara Olayının İsrail-Latin Amerika İlişkilerine Etkileri (2009-2014)

2008 yılının Aralık ayında İsrail ordusunun Gazze'ye yönelik başlattığı Dökme Kurşun operasyonu İsrail-Latin Amerika ilişkileri tarihindeki en önemli krizlerden birisini tetiklemiştir. 22 gün süren operasyon boyunca ağır hava bombardımanları nedeniyle yaşanan sivil zayıatlar bölge ülkelerinin ekseriyetle tepkisini çekmiştir. Hamas'ın saldırılarını kınayıp İsrail'in kendini savunma hakkı olduğunu söyleyen tek ülke Panama olmuşken, iki tarafın da şiddet kullanımını kınayan ve operasyon sürecinde yaşanan sivil zayıatları derin endişe ile takip ettiklerini söyleyen Arjantin, Meksika, Brezilya, Kolombiya, Guatemala ve Kosta Rika gibi çeşitli bölge ülkeleri iki tarafa da itidal çağrısında bulunmuşlardır. Acil ateşkes sağlanmasının ardından diyalog sürecinin başlatılmasına yönelik benzer çağrılar Mercosur ve Amerikan Ülkeleri Örgütünden de gelmiştir. 9 Ocak 2009 günü gerçekleşen BM Güvenlik Konseyi toplantısında Gazze'de acil ateşkes ve İsrail askerlerinin bölgeden geri çekilmesini talep eden 1860 sayılı kararın alındığı oylamada o dönemde konseyde geçici üye olarak yer alan Meksika ve Kosta Rika önerenin lehinde oy vermişlerdir. Güvenlik Konseyi'nin 1860 sayılı kararına uyulmasını talep eden ES-10/18 sayılı BM Genel Kurulu kararının alındığı 16 Ocak 2009 tarihli oylamada 15 Latin Amerika ülkesi önerenin lehinde oy vermiştir. Bu oylamada Dominik Cumhuriyeti, Nikaragua ve Paraguay oylamaya katılmamış, Ekvador çekimser kalmış, Venezuela ise ret oyu vermiştir.

Dökme Kurşun Operasyonu sürecinde çeşitli Latin Amerika ülkelerinin İsrail'i destekleyen veya iki tarafın da şiddet kullanımını kınayan açıklamalarına karşın İsrail'e yönelik en şiddetli tepkiler ALBA üyesi ülkelerden gelmiştir. Öyle ki, eski Ekvador Devlet Başkanı Rafael Correa Gazze'ye yönelik operasyonun insanlığa karşı bir suç olduğunu söylemişken, Venezuela Devlet Başkanı Hugo Chavez İsrail'in güç kullanımını devlet terörizmi olarak nitelendirip Gazze'de yaşananların bir soykırım olduğunu iddaa etmiştir.²¹ Bir diğer açıklamasında İsrail'i uluslararası insan hakları hukukunu alçakça ihlal etmekle suçlayan Chavez, o dönemin İsrail Başbakanı Ehud Olmert ve ABD Başkanı George Bush'un Uluslararası Ceza

²⁰ Laura Gil, "Global CST", *El Tiempo*, 9 December 2014, <https://www.eltiempo.com/archivo/documento/CMS-14952565> ; Yaakov Katz, "Security and Defense: A Fix-it Firm for Ailing Nations", *The Jerusalem Post*, 12 November 2010.

²¹ "Venezuela Expels Israeli Ambassador", *Al Jazeera*, 7 January 2009.

Mahkemesinde (UCM) yargılanmaları gerektiğini söylemiştir.²² Benzer şekilde, Bolivya Devlet Başkanı Evo Morales o dönemin İsrail Cumhurbaşkanı olan Şimon Perez'in Nobel Barış Ödülünün geri alınmasına yönelik çağrılarına ek olarak Ehud Olmert'in Gazze'de yaşananlardan dolayı UCM'de yargılanması gerektiğini öne sürmüştür. İsrail'e yönelik çok sert söylemlerin yanı sıra Venezuela ve Bolivya ilk etapta ülkelerindeki İsrail büyükelçilerini *persona non-grata* ilan etmiş ve ardından da 14 Ocak 2009 günü İsrail ile diplomatik ilişkilerini kesmişlerdir.

Latin Amerika ülkelerinin İran ve Filistin'e yönelik girişimlerinden zaten bir hayli rahatsız olan İsrail yönetimi, Dökme Kurşun Operasyonunun ardından zarar gören ikili ilişkileri toparlamak ve İran'ın bölgede artan etkisini sınırlamak amacıyla Latin Amerika ülkelerine yönelik bir diplomasi atağı başlatmıştır. Birkaç aylık süre içerisinde o dönemin Kamu Güvenliği Bakanı Yitzhak Aharonovitch ve Dışişleri Bakan Yardımcısı Danny Ayalon Panama, Kosta Rika ve Honduras'a ziyaretler gerçekleştirmişken, Dışişleri Bakanı Avigdor Liberman ise Dominik Cumhuriyeti Devlet Başkanı Leonel Fernández, Kolombiya Devlet Başkanı Yardımcısı Francisco Santos Calderón ve Brezilya'nın Ortadoğu Özel Temsilcisi Alfonso Celso'nun da dahil olduğu birçok Latin Amerikalı devlet yetkilisini İsrail'de ağırlamıştır. Bu diplomatik temaslara müteakiben Liberman, tarım, teknoloji ve telekomünikasyon gibi alanlarda iş yapan İsrailli iş insanlarından oluşan bir delegasyonla birlikte Brezilya, Arjantin, Peru ve Kolombiya'yı kapsayan on günlük bir Latin Amerika turuna çıkmıştır. 20 Temmuz günü başlayan bu tur çerçevesinde devlet başkanları ve çeşitli görevlerdeki bakanların yanı sıra yerel Yahudi topluluklarının liderleri ve Sao Paolo ve Buenos Aires gibi Latin Amerika'nın önemli kentlerinin belediye başkanlarıyla temaslar gerçekleştirilmiştir. Turun en önemli ayağı olan Brezilya'da Devlet Başkanı Lula da Silva ve Dışişleri Bakanı Celso Amorim ile görüşen Liberman, Brezilya'nın İran'ın nükleer programına yönelik daha sert bir tutum izlemesini talep etmiştir.²³ Ayrıca, Brezilya'nın önemli bir uluslararası oyuncu haline geldiğinin altını çizen Liberman, Suriye yönetimi ve Filistinliler ile ön koşulsuz olarak pazarlık masasına oturulmasında Brezilya'nın etkili olabileceğini belirtmiştir.

İsrail'in Latin Amerika'ya yönelik diplomasi atağı sadece bu ziyaretlerle sınırlı kalmamıştır. 2009 yılının Ağustos ayında o dönemin Altyapı Bakanı Uzi Landau'nun Paraguay ve Ekvador'a gitmesine müteakiben

²² "Chávez Expulsa al Embajador de Israel en Venezuela", ABC International, 6 January 2009, https://www.abc.es/internacional/abci-chavez-expulsa-embajador-israel-venezuela-200901060300-912288843345_noticia.html

²³ "FM Liberman visits Brazil", Israel Ministry of Foreign Affairs, 23 July 2009, https://mfa.gov.il/MFA/PressRoom/2009/Pages/FM_Liberman_visits_Brazil_23_Jul_2009.aspx

Cumhurbaşkanı Şimon Perez aynı yılın Kasım ayında Brezilya ve Arjantin'e gitmiştir. Böylece Perez, 1966'da bölgeye giden Zalman Şazar'ın ardından Latin Amerika'ya ziyaret gerçekleştiren ikinci İsrail Cumhurbaşkanı olmuştur. Öncelikli olarak İran'ın bölgedeki nüfuz ve etkinlik artışını sınırlandırmanın hedeflendiği bu ziyaret çerçevesinde, bölgesel başat aktörler olan Brezilya ve Arjantin ile stratejik, diplomatik, ekonomik ve askeri bağların daha da derinleştirilmesine yönelik girişimlerde de bulunulmuştur. Enerji, telekomünikasyon, tarım, savunma sanayi ve medikal gibi sektörlerde faaliyet gösteren yaklaşık 40 İsrailli firmanın temsilcilerinin de katıldığı bu bölge ziyareti boyunca iki ülkeyle ticari alanda ikili anlaşmalar imzalanmış ve önde gelen bölgesel iş dünyası dernekleri ve örgütleriyle temaslarda bulunulmuştur.

Şimon Perez'in Brezilya'daki diplomatik temaslarından birkaç ay sonra İsrail'e iade-i ziyaret gerçekleştiren Lula da Silva, İsrail'e giden ilk Brezilya devlet başkanı olmuştur. Mart 2010'da gerçekleşen bu ziyaret İsrailli devlet yetkililerinin beklentilerinin aksine bir hayli sıkıntılı geçmiştir. Öyle ki, Lula da Silva'nın Theodor Herzl'in anıt mezarını ziyaret etmek istememesi üzerine Avigdor Liberman, Brezilya devlet başkanının Knesset'deki konuşmasını boykot etmiştir. Knesset'deki konuşmasında İsrail'in Gazze'ye uyguladığı ambargoyu ve Batı Şeria'da Yahudi yerleşimleri kurmasını eleştiren Lula da Silva, bağımsız bir Filistin devleti kurulmasını ve İsrail'in İran ile nükleer müzakereler gerçekleştirilmesi gerektiğini savunmuştur.²⁴ İsrail'deki temaslarının ardından Filistin bölgesine geçen Lula da Silva, Filistin Devlet Başkanı Mahmud Abbas ile görüşmesinde bağımsız bir Filistin devleti kurulmasına yönelik temennisini tekrarlamıştır. Lula da Silva'nın Theodor Herzl'in anıt mezarına gitmeyip Filistin ziyareti sırasında Yaser Arafat'ın Ramallah'daki anıt mezarına gitmesi İsrail'deki birçok kesimin tepkisini toplamıştır.²⁵

31 Mayıs 2010 günü Gazze'ye insani yardım malzemeleri taşıyan Mavi Marmara gemisine İsrailli komandolar tarafından müdahale edilmesi ve operasyon esnasında dokuz sivilin öldürülmesi Latin Amerika ülkelerinden ekseriyetle büyük tepkiler toplamıştır. O dönemin Amerikan Ülkeleri Örgütü başkanı olan Jose Miguel Insulza sivil bir konvoyu yönelik sert askeri müdahaleyi hiçbir şeyin haklı kılamayacağını söylemişken, Pembe Dalga ülkelerinin ağırlıkta olduğu 12 adet Latin Amerika ülkesi İsrail operasyonunu sert bir şekilde kınayan resmî açıklamalarda bulunmuştur. Yapılan açıklamalar incelendiğinde İsrail'e en büyük tepkiyi kayanların yine ALBA

²⁴ "Lula Criticó en Israel las Colonias Judías", *BBC News*, 15 March 2010.

²⁵ Herb Keinon, "Lula Visits Arafat Tomb, Officials Fume", *The Jerusalem Post*, 18 March 2010.

üyeleri ülkeler olduğu görülmektedir. Öyle ki, Venezuela Devlet Başkanı Hugo Chavez İsrail'i lanetli bir terörist devlet olarak nitelendirmişken, Küba Devlet Başkanı Fidel Castro İsrail'i Nazi Almanyası'na benzetmekle suçlamıştır.²⁶ Sert sözlü tepkilere ek olarak Ekvador Devlet Başkanı Rafael Correa ülkesinin Tel Aviv büyükelçisinin geri çekilmesini emretmiştir. Ayrıca, Nikaragua Devlet Başkanı Daniel Ortega ülkesinin İsrail ile diplomatik ilişkileri kestiğini açıklamıştır. Böylece, İsrail'in Latin Amerika'da diplomatik ilişkilerinin olmadığı ülke sayısı dörde çıkmıştır.

Dökme Kurşun Operasyonu ve Mavi Marmara olayına ek olarak 2010'lu yılların başında İsrail-Latin Amerika ilişkilerini geren bir diğer olay ise neredeyse bütün bölge ülkelerinin Filistin'in bağımsızlığını tanınması olmuştur. 2009 yılına kadar Filistin'in bağımsızlığı Latin Amerika'da sadece Nikaragua, Kosta Rika, Venezuela ve Dominik Cumhuriyeti tarafından tanınmışken, 2010 yılının Aralık ayında Brezilya'nın 1967 yılı öncesi sınırları baz alarak Filistin devletini resmi olarak tanınması bölge ülkeleri arasında önemli bir furya başlatmıştır. Öyle ki, sadece bir yıllık bir süre içerisinde Arjantin, Bolivya, Ekvador, Şili, Uruguay, Peru, Paraguay, El Salvador, Honduras ve Haiti hükümetleri Filistin'in bağımsızlığını tanımışlardır. Böylece, 2011 yılının sonuna gelindiğinde Filistin devleti Panama, Meksika, Kolombiya ve Guatemala hariç bütün Latin Amerika ülkeleri tarafından resmi olarak tanınır hale gelmiştir. Ayrıca, 2011 yılında hayata geçen anlaşmayla birlikte İsrail ve Mısır'ın ardından Mercosur'un STA imzaladığı üçüncü Ortadoğu ülkesi Filistin Ulusal Yönetimi olmuştur.

14 Kasım 2012 günü İsrail ordusunun Hamas'ın füze kapasitesini ortadan kaldırıp İsrail halkına yönelik füze tehdidini sonlandırmak için başlattığını açıkladığı Savunma Sütunu Operasyonu İsrail-Latin Amerika ilişkilerinde yeni bir gerginliğin fitilini ateşlemiştir. Bir hafta süren operasyon sonucunda 167 Filistinlinin ölmesi ve yaklaşık 1200'ünün de yaralanması üzerine Latin Amerika ülkeleri İsrail'in güç kullanımını kınayan demeçlerde bulunmuşlardır. Örneğin, Mercosur üyesi ülkeler adına açıklamada bulunan Brezilya, İsrail'in orantısız güç kullanımından kaygılandıklarını belirtmiş ve sivil zayıflar için derin bir hüznün duyduklarını ifade ederek Gazze'de acil ateşkes çağrısında bulunmuştur.²⁷ Bu dönemde İsrail-Latin Amerika gerilimini tırmandıran bir diğer olay ise bölge ülkelerinin Filistin'in BM'deki statüsünün üye olmayan gözlemci devlete yükseltilmesine verdikleri destek olmuştur. 29 Kasım 2012 tarihli 67/19 sayılı kararın alındığı BM Genel Kurulu

²⁶ "Ecuador Recalls Envoy; Chavez: Israel a Murderer", *YNet News*, 3 June 2010; Robert Evans, "Israel Denounces Castro 'Swastika' Remarks", *Reuters*, 14 June 2010.

²⁷ "Mercosur Condemns 'Disproportionate Use of Force' in Gaza; Calls for Immediate Cease Fire", *MercoPress*, 17 November 2012.

oylamasında ret oyu veren tek Latin Amerika ülkesi Panama olmuşken, Guatemala, Haiti, Kolombiya ve Paraguay çekimser kalmışlardır.

2009-2013 yılları arasında BM Genel Kurulunda Filistin Meselesi ile alakalı düzenlenen oylamalardaki oy tercihlerini incelediğimizde, Latin Amerika ülkelerinin İsrail'e desteğinin tarihteki en düşük seviyelerinden birine indiği tablosu ile karşılaşmaktayız. 2009 yılında BM Genel Kurulunda Filistin Meselesi ve Golan Tepeleriyle alakalı yapılan dokuz oylamada²⁸ Latin Amerika ülkelerinin toplamda kullandıkları 168 oyun sadece üçü İsrail'in lehine olmuştur. Çekimser oyların sayısı 20'de kalmışken, İsrail aleyhine 145 oy verilmiştir. 2010 yılında aynı konular ile alakalı yapılan dokuz oylamada²⁹ kullanılan 179 oyun sadece ikisi İsrail'in lehine olmuşken, aleyhteki oyların sayısı 154'e yükselmiştir. 2009 ve 2010 yıllarındaki bu oylamalarda İsrail lehine oy kullanan tek ülke olan Panama'nın o dönemki devlet başkanı Ricardo Martinelli, BM Genel Kurulunda Filistin Meselesiyle alakalı yapılan oylamalarda ülkesinin oy tercihini belirleyen temel unsurun ABD'nin Ortadoğu Politikasını desteklemek olduğunu belirtmiş ve İsrail-Panama ilişkilerine herhangi bir atıfta bulunmamıştır.³⁰

2011-2013 yılları arasında Latin Amerika ülkelerinin İsrail'e olan desteği daha da düşmüştür. 2011 yılında Filistin Meselesi ve Golan Tepeleriyle alakalı yapılan 15 oylamada³¹ Latin Amerika ülkelerinin kullandıkları 296 oyun sadece ikisi İsrail'in lehinde olmuştur. Toplamda 31 İsrail lehinde ve çekimser oya karşın İsrail'in aleyhinde 265 oy kullanılmıştır. 2012 yılında aynı konular hakkında yapılan 13 oylamada³², iki lehte ve 36 çekimser oya karşın 220 adet İsrail aleyhinde oy kullanılmıştır. Benzer şekilde, 2013 yılında gerçekleşen 16 oylamada³³ iki lehte ve 44 çekimser oya karşın İsrail aleyhindeki oyların sayısı 268 olmuştur. 2011-2013 yılları arasındaki bu oylamalarda İsrail lehinde oy veren ya da çekimser kalan Latin Amerika ülkelerinin listesi incelendiğinde Orta Amerika ülkelerinin ağırlığı göze çarpmaktadır. Örneğin, bu üç yıllık dönemde yapılan 44 oylamada Paraguay 17 defa çekimser kalarak İsrail'e en çok destek veren Güney Amerika ülkesi olmuşken, ikinci sırayı paylaşan

²⁸ 64/16, 64/17, 64/18, 64/19, 64/91, 64/92, 64/93, 64/94, 64/95 sayılı BM Genel Kurulu kararlarının alındığı oylamalar.

²⁹ 65/13, 65/14, 65/15, 65/16, 65/102, 65/103, 65/104, 65/105, 65/106 sayılı BM Genel Kurulu kararlarının alındığı oylamalar.

³⁰ "El Presidente de Panamá Promete Apoyar a Israel en los Foros Internacionales", *El Economista*, 5 March 2010.

³¹ 66/14, 66/15, 66/16, 66/17, 66/19, 66/72, 66/73, 66/75, 66/76, 66/77, 66/78, 66/79, 66/80, 66/146 ve 66/225 sayılı BM Genel Kurulu kararlarının alındığı oylamalar.

³² 67/20, 67/21, 67/22, 67/23, 67/25, 67/114, 67/117, 67/118, 67/119, 67/120, 67/121, 67/122 ve 67/229 sayılı BM Genel Kurulu kararlarının alındığı oylamalar.

³³ 68/12, 68/13, 68/14, 68/15, 68/16, 68/17, 68/76, 68/77, 68/79, 68/80, 68/81, 68/82, 68/83, 68/84, 68/154 ve 68/235 sayılı BM Genel Kurulu kararlarının alındığı oylamalar.

Kolombiya ve Peru ise sadece sekizer kez çekimser kalmışlardır. Buna karşılık, Orta Amerika ülkesi olan Honduras yapılan bu oylamalarda 19 kez çekimser kalmışken, Panama 16 defa çekimser kalmanın yanı sıra 6 kez İsrail'in lehinde oy kullanmıştır. Orta Amerika bölgesinde İsrail'e destek bakımından Honduras ve Panama'yı sırasıyla on ve sekiz defa çekimser kalan El Salvador ve Guatemala izlemiştir.

Orta Amerika ülkelerinin BM oylamalarında diğer Latin Amerika ülkelerine kıyasla daha İsrail yanlısı bir tutum sergilemelerinde bu ülkelerin iç siyasi dinamikleri kadar İsrail'in MASHAV üzerinden yürüttüğü yardım programlarının da büyük etkisi olmuştur. 2009-2013 yılları arasında Latin Amerika ülkelerine MASHAV üzerinden yapılan yardımlardan en çok faydalanan ülkelerin listesi incelendiğinde Honduras, El Salvador, Panama ve Guatemala gibi Orta Amerika ülkelerinin ön sıralarda geldiği görülmektedir. Öyle ki, her ne kadar Honduras, El Salvador, Panama ve Guatemala'nın toplam nüfusu Latin Amerika nüfusunun yaklaşık on beşte birini teşkil etse de, 2009-2013 yılları arasında İsrail'de eğitim alan yaklaşık 3,150 Latin Amerikalı kursiyerin dörtte biri bu dört ülkeden gelmiştir. İsrail'in bu ülkelere MASHAV üzerinden verdiği destek sadece kursiyerlerin eğitim ile sınırlı kalmamıştır. Örneğin, 2011 yılında yaşanan sel felaketinin ardından İsrail Dışişleri Bakanlığının Latin Amerika Departmanı ile iş birliği içerisinde El Salvador'a her biri 45 ton kapasiteli 22 adet su arıtma cihazı hibe edilmiştir.³⁴ Benzer şekilde, 2012 yılında gerçekleşen ve 300 kişinin vefat ettiği hapishane yangınından sonra Honduras'a hem insani yardım malzemeleri gönderilmiş hem de yangına dayanıklı yeni hapishanelerin inşası için iş birliği teklifinde bulunulmuştur.³⁵

2009-2013 yılları arasında İsrail-Latin Amerika ilişkilerinde yaşanan gerginliklerin İsrail ve bölge ülkeleri arasındaki ticari ilişkilere ekseriyetle olumsuz bir etkisi olmamıştır. Tam tersine, küresel ekonomik krizin etkisiyle 2009 yılında \$1,2 milyara düşen İsrail'in Latin Amerika'ya yıllık ihracatı, ikili ilişkilerde yaşanan gerilimlere rağmen 2010 yılından itibaren ciddi bir ivme kazanmış ve üç yıl içerisinde tekrardan yıllık \$1,9 milyar seviyesine ulaşmıştır. Benzer şekilde, 2009 yılında \$2,2 milyara inen İsrail ve bölge ülkeleri arasındaki toplam ticaret hacmi üç sene içerisinde tekrardan \$3,4 milyar seviyesine çıkmıştır. 2009-2013 yılları arasında diplomatik ilişkilerin kesik olduğu Venezuela ve Bolivya'ya olan ihracatta sırasıyla %40 ve %15 civarında düşüşler gerçekleşmesine rağmen Brezilya, Arjantin ve Şili gibi

³⁴ MASHAV, *Annual Report (2011)*, 12, https://mfa.gov.il/MFA/mashav/Publications/Annual_Reports/Documents/AnnualReport2011.pdf

³⁵ MASHAV, *Annual Report (2012)*, 17, https://mfa.gov.il/MFA/mashav/Publications/Annual_Reports/Documents/AnnualReport2012.pdf

önemli bölgesel aktörlere olan ihracat rakamlarında %100'e varan artışlar kaydedilmiştir. Örneğin, bu beş yıllık dönemde Şili'ye olan ihracat ikiye katlanarak \$160 milyona çıkmışken, Brezilya'ya olan ihracat ise yaklaşık %60 oranında büyüyerek \$1,1 milyar seviyesine ulaşmıştır. Böylece, Brezilya İsrail'in önemli ihracat mallarından olan pestisit ve suni gübrenin en büyük üç müşterisinden birisi haline gelmiştir. Ayrıca, 2013 yılının Eylül ayında Kolombiya ile STA imzalanmasıyla birlikte İsrail'in STA yaptığı Latin Amerika ülkelerinin sayısı altıya yükselmiştir.

Yaşanan gerilimlere rağmen İsrail ve Latin Amerika ülkeleri arasındaki silah ticaretinde de ciddi ilerlemeler kaydedilmiştir. Öyle ki, 2013 yılına kadar Meksika, Brezilya, Ekvador, Peru, Şili ve Kolombiya'ya Hermes 450, Heron ve Orbiter gibi çeşitli İHA sistemlerinin satılmasıyla birlikte İsrail ve Latin Amerika arasındaki İHA ticaretinin hacmi \$500 milyon'a yaklaşmıştır.³⁶ Ekseriyetle narkotik operasyonları ve sınır güvenliği için alınan bu İHA'lar uluslararası organizasyonların güvenliği ve afet yönetimi gibi alanlarda da kullanılmışlardır. 2014 yılında Brezilya'da düzenlenen FIFA Dünya Kupasında güvenliği sağlamak için Brezilya Hava Kuvvetlerinin İsrail yapımı Hermes 450'leri kullandığı uluslararası basına yansımıştır.³⁷ Ayrıca, bölgesel güvenlik risklerinin artması dolayısıyla silahlı kuvvetlerini güçlendirmek isteyen birçok Latin Amerika ülkesi İsrailli savunma sanayi firmaları ile satın alma ve modernizasyon anlaşmaları imzalamıştır. Örneğin, Venezuela'nın Rusya ve Çin'den aldığı savaş jetleri ve hava savunma sistemlerinden rahatsız olan Kolombiya, 2012 yılında IAI firmasından 12 adet Kfir tipi savaş jeti satın almıştır.³⁸ Benzer şekilde, üç adet Boeing 767 tipi yolcu uçağını tanker uçağına dönüştürmek isteyen Brezilya Hava Kuvvetleri, IAI firması ile \$400 milyonluk bir modernizasyon anlaşması imzalamıştır.³⁹

Ticari partnerlerinin sayısını artırarak küresel piyasalardaki dalgalanmalara karşı İsrail ekonomisini korumak isteyen Netanyahu yönetimi, Meksika, Kolombiya, Peru, Şili ve Kosta Rika'nın oluşturduğu Pasifik İttifakı ile olan ilişkilerini geliştirmek için 2014 yılında önemli girişimlerde bulunmuştur. Şubat ayında İsrail'in Pasifik Birliğine gözlemci üye olarak kabul edilmesinin ardından Mayıs ayında 2014-2017 yıllarını kapsayan 50 milyon şekilli bir yatırım paketi açıklanmıştır. Bu paket çerçevesinde 2002 yılında kapanan Paraguay'daki büyükelçiliğin tekrar

³⁶ Jason Koebler, "American Defense Companies Try to Break Israel's Grasp on Latin American Drone Market", *US News*, 15 July 2013.

³⁷ "Plans to Use Drones for Soccer Event in Brazil", *The New York Times*, 22 February 2013.

³⁸ Marcos Peckel, "Colombia and Israel: Toward a Special Relationship", *Israel Journal of Foreign Affairs*, 13: 3 (2019), 353-363, s. 355.

³⁹ Yuval Uzulai, "IAI Wins \$400m Brazilian Air Force Deal", *Globes*, 17 March 2013.

açılması; Şili ve Peru’da ticari ataşelikler kurulması; Kolombiya, Meksika ve Kosta Rika’daki büyükelçiliklerin kapasitelerinin arttırılması; Amerikalılar Arası Kalkınma Bankası (Inter-American Development Bank) ile eğitim ve rehberlik için 14 milyon şekel büyüklüğünde yeni ortak bir fon kurulması; Kolombiya, Meksika ve Şili ile finansal protokoller imzalanması gibi birçok farklı hedef koyulmuştur.⁴⁰ Ayrıca, Pasifik İttifakı ile ilişkileri daha da ilerletmek adına Netanyahu’nun Nisan ayında ittifakın başat aktörleri olan Kolombiya ve Meksika’ya ziyaretler gerçekleştirmesi planlanmıştır. Fakat, Panama’nın da dahil olduğu bu bölge turu İsrail Dışişleri Bakanlığı çalışanlarının daha yüksek maaş ve daha iyi çalışma koşulları talepleriyle greve gitmeleri nedeniyle daha sonra iptal edilmiştir.⁴¹

İsrail ordusunun Temmuz 2014’te başlattığı Koruyucu Hat Operasyonu İsrail-Latin Amerika ilişkilerine büyük bir darbe vurmuştur. Ağır hava bombardımanları nedeniyle yaşanan ciddi sivil zayıatlar üzerine Latin Amerika sokaklarında İsrail karşıtı büyük gösteriler gerçekleştirilmiş ve İsrail’in güç kullanımı bölgedeki pek çok lider ve üst devlet yetkilisi tarafından sert bir dille kınanmıştır. Örneğin, Şili’nin başkenti Santiago’da yaklaşık 20,000 kişinin katıldığı İsrail karşıtı büyük bir gösteri düzenlenmiş ve Şili Dışişleri Bakanlığı Koruyucu Hat Operasyonunu Gazze halkına karşı kolektif bir cezalandırma olarak nitelendirip İsrail’i uluslararası insan hakları hukukunun temel esaslarını ihlal etmekle suçlamıştır.⁴² Benzer şekilde, Sao Paulo, Rio de Janeiro, Recife ve Porto Alegre gibi Brezilya’nın birçok önemli şehrinde binlerce insanın katıldığı İsrail karşıtı gösteriler düzenlenmiş ve Brezilya’nın o dönemki devlet başkanı Dilma Rousseff Gazze’ye yönelik operasyonu bir katliam olarak nitelendirmiştir.⁴³ Bu tepki üzerine İsrail Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Yigal Palmor’un Brezilya’yı diplomatik cüce olarak nitelendirmesi iki ülke arasındaki ipleri daha da germiştir.⁴⁴ Ayrıca, İsrail’in Latin Amerika’daki en önemli partnerlerinden olan Kolombiya ilk başta sadece Hamas’ın saldırılarını kınamışsa da, hayatını kaybeden Filistinli sivillerin sayısının gitgide artması üzerine Kolombiya Dışişleri Bakanlığından Gazze’ye yönelik operasyonu kınayan ve hayatını kaybeden sivillere baş sağlığı dilenen bir açıklama yayınlanmıştır. İsrail’in şiddet kullanımını kıyan

⁴⁰ “Cabinet Approves Plan to Strengthen Economic Ties with Pacific Alliance and Latin America”, *Israel Ministry of Foreign Affairs*, 18 May 2014, <https://mfa.gov.il/MFA/PressRoom/2014/Pages/Cabinet-approves-plan-to-strengthen-economic-ties-with-Pacific-Alliance-and-Latin-America-18-May-2014.aspx>

⁴¹ Marissa Newman - Raphael Ahren, “Diplomat Strike Forces PM to Nix Latin America Trip”, *The Times of Israel*, 20 March 2014.

⁴² Cesar Chelala, “Israeli Attacks on Gaza Violate International Law”, *Gulf Times*, 3 August 2014. <https://www.gulf-times.com/story/402849/Israeli-attacks-on-Gaza-violate-international-law>

⁴³ Mac Margolis, “Latin America Piles on Against Israel”, *Bloomberg*, 7 August 2014.

⁴⁴ Adam Taylor, “Israel Calls Brazil a ‘Diplomatic Dwarf’ – and then Brings up World Cup Humiliation”, *The Washington Post*, 25 July 2014.

sert beyanlara ek olarak Ekvador, Peru ve El Salvador Tel Aviv büyükelçilerini geri çekmiş, Brezilya ve Şili ise büyükelçilerini geri çekmenin yanı sıra İsrail ile devam eden ticaret müzakerelerini askıya almışlardır. İsrail'in dört Latin Amerika ülkesiyle diplomatik ilişkileri hali hazırda askıdayken bu beş bölge ülkesinin büyükelçilerini geri çekmesiyle birlikte İsrail-Latin Amerika ilişkileri tarihteki en düşük seviyesine inmiştir.

4. Pembe Dalganın Sonu ve İsrail-Latin Amerika İlişkilerinde Yeni Sayfa (2015-2020)

2000'li yıllar boyunca emtia fiyatlarının artan küresel hammadde talebine paralel olarak katlanmasıyla birlikte ekseriyetle net hammadde ve enerji ihracatçısı olan Latin Amerika ülkelerinde ciddi ekonomik büyüme rakamları kaydedilmiştir. Öyle ki, emtia fiyatlarının modern ekonomi tarihindeki en yüksek seviyelerinden birinde olduğu ve yaklaşık on yıl süren bu dönemde Latin Amerika'nın en büyük ekonomisi olan Brezilya'nın GSYİH'sı dörde katlanarak \$2,5 trilyon seviyesine yaklaşmıştır. Bu hızlı büyüme sayesinde Brezilya dünyanın en büyük yedinci ekonomisi haline gelmiştir. Benzer şekilde, 2014 yılına gelene kadar dünyanın en büyük bakır ihracatçısı olan Şili'nin GSYİH'sı neredeyse dört kat artarak \$280 milyara çıkmışken, dünyanın en önemli gıda ihracatçılarından olan Arjantin'in GSYİH'sı yaklaşık beşe katlanarak \$550 milyar seviyesini geçmiştir. Aynı dönemde, Venezuela, Bolivya, Uruguay, Paraguay ve Ekvador gibi diğer Pembe Dalga ülkelerinde de benzer büyüme oranları kaydedilmiştir. 1990'lı yıllarda yaşananların aksine artan kamu gelirlerinin sağlık, eğitim, altyapı yatırımlarına ve sosyal yardım programlarına yönlendirilmesiyle birlikte Latin Amerika'daki işsizlik ve yoksulluk oranlarında büyük iyileşmeler yaşanmıştır. Örneğin, Lula da Silva yönetiminin başlattığı ve yaklaşık 50 milyon kişinin faydalandığı nakit yardım programı Bolsa Familia sayesinde 2013 yılına kadar Brezilya'daki aşırı yoksulluk oranı neredeyse üçte bire düşerek %3,6'ya inmiştir.⁴⁵ Bölge çapında bakıldığında 2000-2014 yılları arasında Latin Amerika'da günlük \$2,5'in altında yaşayan nüfusun oranı %28'den %14'e düşmüşken, orta sınıfın büyüklüğü neredeyse %40'a ulaşmıştır.⁴⁶

2014 yılından itibaren küresel emtia fiyatlarının Çin ekonomisindeki yavaşlama ve küresel petrol arz fazlalığına paralel olarak önemli oranda düşmesi Latin Amerika ekonomilerine büyük bir darbe vurmuştur. Öyle ki,

⁴⁵ Jonathan Watts, "Brazil's Bolsa Familia Scheme Marks a Decade of Pioneering Poverty Relief", *The Guardian*, 17 December 2013.

⁴⁶ Santiago Levy, "Poverty in Latin America: Where Do We Come From, Where Are We Going?", *Brookings*, 10 May 2016.

Latin Amerika ülkeleri 2004-2013 yılları arasında yıllık ortalama %4,2 civarında büyümüşken, 2014 yılında bu oran %1,1'e düşmüş ve ardından 2017 yılına kadar birçok bölge ekonomisinde ciddi daralmalar vuku bulmuştur. Azalan kamu gelirleri nedeniyle sosyal yardım programlarında kesintilere gidilmesi işsizliğin arttığı bu ülkelerde büyük halk hareketlerini tetikleyip sol iktidarları sarsmaya başlamıştır. Ekonomik sıkıntılara ek olarak 2015 yılından itibaren Arjantin, Brezilya ve Şili'nin de dahil olduğu birçok ülkede ardı ardına yolsuzluk skandallarının patlaması, Hugo Chavez'in vefatının ardından zayıflamaya başlayan Pembe Dalga hareketinin sonunu getirmiş ve Latin Amerika'da sağ ve merkez sağ liderlerin iktidara geldiği Mavi Dalga akımını başlatmıştır. 2015 yılında Arjantin'de Mauricio Macri'nin seçilmesiyle başlayan Mavi Dalga akımı, 2016 yılında Brezilya'da Dilma Rousseff'in kamu açığını gizlemek için bütçede yolsuzluk yapmak suçlamasıyla görevden azledilmesinin ardından önemli bir ivme kazanmıştır. 2017 yılında Şili'de Sebastián Piñera'nın ve 2018 yılında Brezilya'da Jair Bolsonaro'nun iktidara gelmeleri ile birlikte Latin Amerika'nın ilk beş ekonomisi uzun bir aradan sonra tekrardan sağ ve merkez sağ iktidarlar tarafından yönetilir hale gelmiştir. 2020 yılına kadar benzer iktidar değişimleri Ekvador, Guatemala, El Salvador, Honduras, Paraguay, Peru ve Uruguay'da seçim yoluyla gerçekleşmişken, Pembe Dalga'nın en önemli aktörlerinden olan Bolivya'nın eski devlet başkanı Evo Morales 2019 yılında bir askeri darbe ile iktidardan indirilmiştir. Morales'in yerine geçici süreliğine devlet başkanlığı yapması için merkez sağda konumlanan Sosyal Demokrat Hareket Partisinin üyesi Jeanine Áñez Chávez getirilmiştir.

İsrail'in ekonomik ve diplomatik ilişkilerini çeşitlendirmek ve uluslararası alanda daha fazla siyasi destek kazanmak için Afrika ve Asya bölgelerine yönelik girişimlerde bulunan Netanyahu yönetimi, Pembe Dalga'nın bitmesi ile daha ABD yanlısı dış siyaset izleyen liderlerin iktidara gelmesini Latin Amerika ile ilişkileri daha da geliştirmek için bir fırsat olarak değerlendirip bölgeye yönelik yeni bir diplomasi atağı başlatmıştır. 2017 yılının Eylül ayında İsrail-Latin Amerika ilişkilerinde yeni bir dönem başlatmak amacıyla Arjantin, Meksika ve Kolombiya'yı kapsayan bir bölge turuna çıkan Netanyahu görevdeyken Latin Amerika'yı ziyaret eden ilk İsrail başbakanı olmuştur. Yaklaşık 20 farklı sektörde faaliyet gösteren İsrailli iş insanlarının da dahil olduğu büyük bir delegasyon eşliğinde çıkılan bu dört günlük bölge turu çerçevesinde Latin Amerika'nın başat aktörleri arasında olan bu ülkelerin liderleriyle görüşmeler gerçekleştirilmiş ve kamu güvenliği, teknoloji, sosyal güvenlik, havacılık, uzay, telekomünikasyon ve turizm gibi

alanlarda iş birliği anlaşmaları imzalanmıştır.⁴⁷ İsraili savunma sanayi firmalarının temsilcilerinin de katıldığı Netanyahu ve Peña Nieto arasındaki görüşmede Meksika'nın sınır güvenliğini arttırmak için İHA sistemleri ve çeşitli silahların satışını kapsayan mukaveleler yapılmıştır.⁴⁸ Ayrıca, iki devlet başkanı arasındaki görüşmenin akabinde o dönemin Meksika Dışişleri Bakanı Luis Figari uluslararası organizasyonlardaki oylamalarda İsrail'e destek olma sözü vermiştir.⁴⁹

Latin Amerika'da gerçekleşen siyasi değişimlerin bölge ülkelerinin Kudüs'ün statüsüyle alakalı tutumlarına da büyük etkisi olmuştur. Daha önceki dönemlerde ekseriyetle şehrin uluslararası bir statüye sahip olmasını ya da İsrail ve Filistin devletlerinin ortak başkenti olmasını savunan Latin Amerika ülkeleri, sağ ve merkez sağ iktidarların iş başına gelmesiyle birlikte ağırlıklı olarak Kudüs konusunda daha İsrail yanlısı politikalar izlemeye başlamışlardır. Örneğin, Trump'ın Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak tanımasına hükümsüz diyen 10/22 sayılı BM Genel Kurulu kararının alındığı oylamada Arjantin, Meksika, Kolombiya, Panama, Paraguay, Dominik Cumhuriyeti ve Haiti çekimser kalmışken, Guatemala ve Honduras ret oyu vermişlerdir. Böylece, bu oylamadaki çekimser ve ret oylarının neredeyse dörtte biri Latin Amerika ülkelerinden gelmiştir. Ayrıca, Evanjelist seçmenlerini konsolide etmek ve Trump yönetiminin desteğini kazanmak isteyen o dönemin Guatemala Devlet Başkanı Jimmy Morales, ülkesinin Tel Aviv büyükelçiliğini Kudüs'e taşıma kararı almıştır. 16 Mayıs 2018 günü yeni büyükelçiliğin bizzat Morales'in katılımıyla devreye girmesiyle birlikte ABD'nin ardından Kudüs'te büyükelçilik açan ikinci ülke Guatemala olmuştur.⁵⁰ Paraguay 21 Mayıs günü büyükelçiliğini Kudüs'e üçüncü ülke olmuşsa da, Eylül ayındaki iktidar değişiminin ardından büyükelçilik tekrardan Tel Aviv'e taşınmıştır.⁵¹ Buna karşılık, Paraguay'ın başkenti Asuncion'daki İsrail büyükelçiliği kapatılmış ve bu ülkenin ekonomik kalkınmasına destek olmak için gönderilmesi planlanan İsrail delegasyonun ziyareti iptal edilmiştir. Ayrıca, Kudüs'te ticari temsilcilik açan ilk ülkelerden olan ve 2020 yılının sonu kadar Tel Aviv büyükelçiliğini Kudüs'e taşıma sözü

⁴⁷ "PM Netanyahu to Leave on Historic Visit to Latin America", *Israel Ministry of Foreign Affairs*, 10 September 2017. <https://mfa.gov.il/MFA/PressRoom/2017/Pages/PM-Netanyahu-to-leave-on-historic-visit-to-Latin-America-10-September-2017.aspx>

⁴⁸ A. Klein Leichman, "Mexico Buys Advanced Israeli Unmanned Aerial System", *Israel21c*, 27 September 2017. <https://www.israel21c.org/mexico-buys-advanced-israeli-unmanned-aerial-system/>

⁴⁹ JTA, "Mexico Says it will Henceforth Vote with Israel in International Bodies", *The Times of Israel*, 19 November 2017. <https://www.timesofisrael.com/mexico-says-it-will-henceforth-vote-with-israel-in-international-bodies/>

⁵⁰ Ruth Eglash, "As Criticism of Israel Mums, Guatemala Opens its Embassy in Jerusalem", *The Washington Post*, 16 May 2018.

⁵¹ "Paraguay Moves Embassy Back to Tel Aviv", *Deutsche Welle*, 6 September 2018.

veren Honduras, Covid-19 salgını nedeniyle taşınma planlarını askıya almıştır.

Koyu bir Evanjelist Hristiyan olan ve senatörlük dönemindeki sert İsrail yanlısı çıkışlarıyla tanınan Jair Bolsonaro'nun 2018 yılında Brezilya devlet başkanı olarak seçilmesi İsrail-Latin Amerika yakınlaşmasına ciddi bir ivme kazandırmıştır. Brezilya nüfusunun yaklaşık beşte birini teşkil eden Evanjelistlerin oylarını konsolide etmek isteyen Bolsonaro, seçim kampanyası döneminde ülkesinin Filistin ve İran yanlısı olan Ortadoğu politikasını terk etme vaadinde bulunmuş ve Brezilya'nın Tel Aviv büyükelçiliğini Kudüs'e taşımayı planladığını açıklamıştır. 1973 yılındaki Yom Kippur Savaşından bu yana uluslararası arenada İsrail'in çıkarlarıyla çatışan politikalar izleyen Brezilya'yı kendi saflarına çekme şansı yakalayan Netanyahu, seçim kampanyası dönemindeki demeçleri nedeniyle uluslararası arenada sert bir şekilde eleştirilen Bolsonaro'nun yemin törenine katılan az sayıdaki yabancı liderlerden birisi olmuştur. Netanyahu'nun bu jestine karşılık Bolsonaro Tel Aviv büyükelçiliğinin Kudüs'e taşınması planını tekrardan dile getirmiştir. İsrail basınına göre Netanyahu'nun beş günlük Brezilya ziyaretinde görüşülen önemli konulardan birisi de yeni İHA sistemlerinin satışı olmuştur. Örneğin, Haaretz gazetesinin üst düzey diplomatik kaynaklara dayandırdığı bir haberinde Brezilyalı yetkililerin suçla mücadele amacıyla yüz tanıma sistemine sahip İHA'lar satın almak için İsrailli mevkidaşlarıyla görüştükleri aktarılmaktadır.⁵²

2019 yılının ocak ayında göreve başlayan Bolsonaro, nisan ayındaki İsrail genel seçimlerine günler kala Netanyahu'ya destek vermek amacıyla Amerika kıtası dışındaki ilk resmi ziyaretini İsrail'e yapmıştır. İki gün süren bu ziyaret çerçevesinde İsrailli devlet yetkilileri ile görüşmeler gerçekleştirmenin yanı sıra Netanyahu ile Ağlama Duvarına giden Bolsonaro, resmi ziyaret sürecinde bir İsrail başbakanı ile birlikte Yahudilerin bu kutsal mekanına ziyaret gerçekleştiren ilk yabancı lider olmuştur.⁵³ Ayrıca, her ne kadar Brezilya'daki güçlü tarım ve hayvancılık lobilerinin baskıları nedeniyle Tel Aviv büyükelçiliği hemen Kudüs'e taşınamamışsa da, yaklaşan seçimlerde Netanyahu'ya destek olmak amacıyla ziyaretin ilk gününde Kudüs'te bir ticari temsilcilik kurulacağı açıklanmıştır. 15 Aralık 2019 tarihinde faaliyete geçen bu ticari temsilciliğin açılış resepsiyonunda konuşan

⁵² Noa Landau, "Israel, Bolsonaro Discuss Sale of Drones With Facial Recognition, Senior Diplomatic Source Says," *Haaretz*, 31 December 2018.

⁵³ Raphael Ahren, "Joined by Netanyahu, Brazilian President Makes Trailblazing Trip to Western Wall", *The Times of Israel*, 1 April 2019.

devlet başkanının oğlu Eduardo Bolsonaro, Brezilya'nın büyükelçiliğini Kudüs'e taşıma sözünü yinelemiştir.⁵⁴

Bolsonaro'nun göreve başlamasıyla birlikte Brezilya'nın uluslararası organizasyonlarda İsrail'e karşı olan tutumunda ciddi bir değişim yaşanmıştır. Lula da Silva'nın iktidara gelmesinin ardından yaklaşık 15 sene boyunca BM oylamalarında İran ve Filistin'e büyük bir destek verilmişse de, Bolsonaro'nun iktidarı ile birlikte bu politika keskin bir şekilde terk edilmiş ve oylamalarda daha İsrail yanlısı bir tutum sergilenmeye başlamıştır. Öyle ki, 2009-2014 yılları arasında BM Genel Kurulunda Filistin Meselesi ve Golan Tepeleri ile alakalı yapılan oylamalarda bir kez bile İsrail lehine oy verilmemiş ya da çekimser kalınmamışken, 2020 yılında bu konular ile alakalı yapılan 17 oylamada beş kez çekimser kalınmış ve dört kez de İsrail lehinde oy kullanılmıştır. Benzer şekilde, 2020 yılının kasım ayında Dünya Sağlık Örgütünde oylanan ve İsrail kontrolü altındaki Filistin toprakları ve Golan Tepelerinde ikamet edenlerin sağlık sistemine erişimini güvence altına almaya yönelik önergeye Brezilya ret oyu vermiştir.⁵⁵ Ayrıca, 2020 yılının şubat ayında Uluslararası Ceza Mahkemesinin Filistin topraklarında işlendiği iddia edilen savaş suçlarını araştırmak için soruşturma başlatması üzerine mahkemenin Filistin'de yargı yetkisine sahip olmadığını iddia eden sayılı ülkelerden birisi de Brezilya olmuştur.⁵⁶

Mavi Dalga akımının etkisiyle İsrail ve diğer eski Pembe Dalga ülkeleri arasındaki ilişkilerde de ciddi ilerlemeler kaydedilmiştir. Bolivya'da Jeanine Áñez'in iktidara getirilmesinden kısa bir süre sonra 2009 yılından beri askıda olan Bolivya-İsrail ilişkileri tekrardan kurulmuştur. İkili ilişkilerde açılan yeni sayfaya müteakip İsrail'in Peru büyükelçisi Asaf Ichilevich ve İsrail Dışişleri Bakanlığının Latin Amerika Departmanı Direktörü Shmulik Bass Bolivya'ya giderek geçici devlet başkanı ve dışişleri bakanı ile görüşmeler gerçekleştirmişlerdir. Ayrıca, 2018-2020 yılları arasında çeşitli eski Pembe Dalga ülkelerinden İsrail'e başkanlık düzeyinde ziyaretler gerçekleştirilmiştir. Örneğin, 2020 yılının ocak ayında İsrail'e giderek ilk resmi yurtdışı ziyaretini gerçekleştiren Arjantin'in yeni devlet başkanı Alberto Fernandez, Yad Vashem'de düzenlenen 5. Dünya Holokost Forumuna katılmış ve ardından Netanyahu ile görüşme gerçekleştirmiştir. Bu gelişmelere ek olarak, 2020 yılının sonuna kadar İsrail'in bölgedeki klasik

⁵⁴ Raphael Ahren, "Brazil Opens Trade Office in Jerusalem, Hailed as Harbinger of Embassy Move", *The Times of Israel*, 15 December 2019.

⁵⁵ Eman Abusidu, "Brazil Votes Against Palestine at WHO Assembly, Palestinian Ambassador to Brazil: 'This is Contrary to what Brazil Believes'", *Middle East Monitor*, 14 November, 2020.

⁵⁶ Dan Williams - Stephanie van den Berg, "Israel Hopes Germany, Other ICC Members will Help Stave off Palestinian Investigation", *Reuters*, 16 February 2020.

müttefiklerinden olan Kolombiya'nın yanı sıra Arjantin, Paraguay, Honduras ve Guatemala Lübnan Hizbullah'ını terör örgütü olarak kabul etmişlerdir.⁵⁷

Sonuç

2000-2020 yılları arasındaki dönemi ele alan bu çalışmada, İsrail ve Latin Amerika ülkeleri arasındaki özellikle diplomatik, ekonomik ve askeri alandaki ilişkilerin küresel ve bölgesel değişimlerin etkisiyle nasıl bir seyir izlediği ele alınmıştır. 1990'ların sonuna doğru şiddetlenen ekonomik ve sosyal sıkıntıların etkisiyle 2000'li yıllarda Latin Amerika'da vuku bulan siyasi değişimlerin bölge ülkelerinin Ortadoğu politikalarına büyük etkileri olmuştur. Soğuk Savaş sonrası dönemde dünyanın tekrardan çok kutuplu düzene dönemeye başlaması ve gelişmekte olan ülkelerin küresel siyasi ve ekonomik sistemlerdeki ağırlıklarının artmasıyla birlikte ABD'den daha bağımsız bir dış siyaset izlemek isteyen Pembe Dalga ülkeleri Arap Dünyası ve İran ile olan ilişkilerini geliştirmeye daha önce görülmemiş düzeyde önem atfetmeye başlamışlardır. Liderler arasında pek çok karşılıklı ziyaretler gerçekleştirilmesi ve ikili anlaşmalar imzalanmasıyla birlikte 2000'li yıllarda Latin Amerika-Arap ve Latin Amerika-İran ilişkilerinde ciddi ilerlemeler kaydedilmiştir. Fakat, Arap Dünyası ve İran ile gerçekleşen bu yakınlaşmaların İsrail-Latin Amerika ilişkilerine ekseriyetle ters bir etkisi olmamıştır. Aksine, 1990'lar boyunca durağan seyreden İsrail-Latin Amerika ilişkileri, Latin Amerika-Arap ve Latin Amerika-İran yakınlaşmalarına paralel olarak ciddi bir ivme kazanmış ve 2000'li yılların sonuna kadar İsrail ve bölge ülkeleri arasındaki ilişkilerde, özellikle ticari ve askeri alanda büyük ilerlemeler kaydedilmiştir.

2009-2014 yılları arasındaki beş yıllık periyod İsrail-Latin Amerika ilişkilerindeki en sıkıntılı dönemlerden birisi olmuştur. Her ne kadar ticari ve askeri alandaki ikili ilişkiler ekseriyetle etkilenmemişse de, Mavi Marmara olayı ve İsrail'in Gazze'ye yönelik gerçekleştirdiği Dökme Kurşun ve Savunma Sütunu operasyonları dolayısıyla İsrail ve birçok Latin Amerika ülkesi arasında ciddi gerilimler yaşanmıştır. Bu olaylar sonucu Venezuela, Bolivya ve Nikaragua ile diplomatik ilişkiler son bulmuş ve İsrail'in diplomatik ilişkilerinin olmadığı Latin Amerika ülkelerinin sayısı dörde çıkmıştır. Ayrıca, yaşana gerilimlere paralel olarak bölge ülkelerinin uluslararası organizasyonlarda İsrail'e verdiği destekte önemli bir azalma yaşanmıştır. 2014 yılında gerçekleşen Koruyucu Hat Operasyonunda yaşanan ciddi sivil zayıatlar nedeniyle Brezilya, Şili, Ekvador, Peru ve El Salvador'un

⁵⁷ Giorgio Cafiero, "Trump Fights Iran's 'Axis of Resistance' in Latin America", *Atlantic Council*, 28 February 2020.

İsrail'deki büyükelçilerini geri çekmeleriyle birlikte İsrail-Latin Amerika ilişkileri dip noktasına inmiştir. Fakat, Latin Amerika'da yaşanan siyasi değişimlerin etkisiyle birlikte 2015 yılından itibaren birçok bölge ülkesiyle olan ikili ilişkilerde yeni bir toparlanma dönemine girilmiştir. Mavi Dalga akımının bölgede yayılması ve ABD'de Donald Trump'ın iktidara gelmesine paralel olarak İsrail-Latin Amerika ilişkileri birkaç yıllık bir süre içerisinde tarihindeki en yüksek seviyelerinden birisine ulaşmıştır.

Kaynakça

- ABC International. (2009, Ocak 06). *Chávez Expulsa al Embajador de Israel en Venezuela*. ABC International: https://www.abc.es/internacional/abci-chavez-expulsa-embajador-israel-venezuela-200901060300-912288843345_noticia.html
- Abusidu, E. (2020, Kasım 14). *Brazil Votes Against Palestine at WHO Assembly, Palestinian Ambassador to Brazil: 'This is Contrary to what Brazil Believes'*. Middle East Monitor: <https://www.middleeastmonitor.com/20201114-brazil-votes-against-palestine-at-who-assembly-palestinian-ambassador-to-brazil-this-is-contrary-to-what-brazil-believes/>
- Ahren, R. (2019, Aralık 15). *Brazil Opens Trade Office in Jerusalem, Hailed as Harbinger of Embassy Move*. The Times of Israel: <https://www.timesofisrael.com/brazil-opens-trade-office-in-jerusalem-hailed-as-harbinger-of-embassy-move/>
- Ahren, R. (2019, Nisan 01). *Joined by Netanyahu, Brazilian President Makes Trailblazing Trip to Western Wall*. The Times of Israel: <https://www.timesofisrael.com/joined-by-netanyahu-brazilian-president-visits-western-wall/>
- Al Jazeera. (2009, Ocak 07). *Venezuela Expels Israeli Ambassador*. Al Jazeera: <https://www.aljazeera.com/news/2009/1/7/venezuela-expels-israeli-ambassador>
- Amorim, C. (2011). Brazil and the Middle East: Reflections on Lula's South-South Cooperation . *Cairo Review*, 48-63. The Cairo Review.
- ASPA. (2005, Mayıs 11). *South American and Arab Countries Summit - Brasilia Declaration (2005)*. United Nations - The Question of Palestine: <https://www.un.org/unispal/document/auto-insert-208847/>
- Baeza, C. (2012). America Latina y La Cuestion Palestine (1947-2012). *Revista Iberoamericana de Filosofía, Política y Humanidades*; No: 28, 111-131.
- Baeza, C. (2016). Chilean Foreign Policy toward Arab Countries: Between Trade Diplomacy and the Affirmation of Principles. M. T. Kuri içinde, *Latin American Foreign Policies towards the Middle East: Actors, Contexts and Trends* (s. 59-76). New York, NY: Palgrave Macmillan.
- BBC News. (2010, Mart 15). *Lula Criticó en Israel las Colonias Judías*. BBC News: https://www.bbc.com/mundo/internacional/2010/03/100315_1932_lula_israel_critica_gm
- Bromley, M., & Guevara, I. (2009). Arms Modernization in Latin America. A. T. Tan içinde, *The Global Arms Trade* (s. 166-177). New York, NY: Routledge.
- Cafiero, G. (2020, Şubat 28). *Trump Fights Iran's 'Axis of Resistance' in Latin America*. Atlantic Council: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/iransource/trump-fights-irans-axis-of-resistance-in-latin-america/>
- Chelala, C. (2014, Ağustos 03). *Israeli Attacks on Gaza Violate International Law*. Gulf Times: <https://www.gulf-times.com/story/402849/Israeli-attacks-on-Gaza-violate-international-law>
- DID. (2012, Haziran 20). *Brazil's F-5BR Fighter Fleet Upgrade Program*. Defense Industry Daily: <https://www.defenseindustrydaily.com/brazil-finishing-f-5br-fleet-upgrade-program-06837/>

- DID. (2013, Kasım 17). *Colombia's Defence Modernization*. Defense Industry Daily: <https://www.defenseindustrydaily.com/colombias-defense-modernization-05273/>
- Dünya Bankası. (2021, Ocak 02). *GDP per capita (current US\$) - Argentina, Brazil, Uruguay, Paraguay, Chile*. The World Bank Data: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?locations=AR-BR-UY-PY-CL>
- Dünya Bankası. (2021, 02 Ocak). *GDP per capita (current US\$) - Venezuela, RB, Ecuador*. The World Bank Data: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?locations=VE-EC>
- Dünya Bankası. (2021, Mart 30). *The World Bank Data*. Poverty Headcount Ratio at \$1.90 a Day (2011 PPP) (% of Population) - Venezuela, RB, Argentina: <https://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.DDAY?locations=VE-AR>
- DW. (2018, Eylül 06). *Paraguay Moves Embassy Back to Tel Aviv*. Deutsche Welle: <https://www.dw.com/en/paraguay-moves-embassy-back-to-tel-aviv/a-45376293>
- Eglash, R. (2018, Mayıs 16). *As Criticism of Israel mMounts, Guatemala Opens its Embassy in Jerusalem*. The Washington Post: https://www.washingtonpost.com/world/middle_east/as-criticism-for-israel-mounts-guatemala-opens-its-embassy-in-jerusalem/2018/05/16/17d5054a-5908-11e8-8836-a4a123c359ab_story.html
- El Economista. (2010, Mart 05). *El Presidente de Panamá Promete Apoyar a Israel en los Foros Internacionales*. El Economista: <https://ecodiario.eleconomista.es/politica-eD/amp/1959807/El-presidente-de-Panam%C3%A1-promete-apoyar-a-Israel-en-los-foros-internacionales>
- Evans, R. (2010, Haziran 14). *Israel Denounces Castro "Swastika" Remarks*. Reuters: <https://www.reuters.com/article/idINIndia-49288720100614>
- Farhi, F. (2010). Tehran's Perspective on Iran-Latin American Relations. C. Arnson, H. Esfandiari, & A. Stubits içinde, *Iran in Latin America: Threat or "Axis of Annoyance"?* (s. 25-34). Washington DC: The Woodrow Wilson International Center for Scholars .
- Gabison, Y. (2009, Kasım 10). *Elbit Systems Hiring Locals to Win Large Brazilian Tenders*. Haaretz: <https://www.haaretz.com/1.5186014>
- Gil, L. (2014, Aralık 09). *Global CST*. El Tiempo: <https://www.eltiempo.com/archivo/documento/CMS-14952565>
- Jerusalem Post. (2010, Mart 18). *Lula Visits Arafat Tomb, Officials Fume*. The Jerusalem Post: <https://www.jpost.com/middle-east/lula-visits-arafat-tomb-officials-fume>
- Johnson, S. (2012). *Iran's Influence in the Americas*. Washington DC: Center for Strategic and International Studies (CSIS).
- JTA. (2017, Kasım 19). *Mexico Says it will Henceforth Vote with Israel in International Bodies*. The Times of Israel: <https://www.timesofisrael.com/mexico-says-it-will-henceforth-vote-with-israel-in-international-bodies/>
- Katz, Y. (2010, Kasım 12). *Security and Defense: A Fix-it Firm for Ailing Nations*. The Jerusalem Post: <https://www.jpost.com/features/front-lines/security-and-defense-a-fix-it-firm-for-ailing-nations>
- Koebler, J. (2013, Temmuz 15). *American Defense Companies Try to Break Israel's Grasp on Latin American Drone Market*. US News: <https://www.usnews.com/news/articles/2013/07/15/american-defense-companies-try-to-break-israels-grasp-on-latin-american-drone-market>
- Landau, N. (2018, Aralık 31). *Israel, Bolsonaro Discuss Sale of Drones With Facial Recognition, Senior Diplomatic Source Says*. Haaretz: <https://www.haaretz.com/israel-news/israel-bolsonaro-discuss-drone-sale-senior-source-says-1.6801993>
- Leichman, A. K. (2017, Eylül 27). *Mexico Buys Advanced Israeli Unmanned Aerial System*. Israel21c: <https://www.israel21c.org/mexico-buys-advanced-israeli-unmanned-aerial-system/>

- Levy, S. (2016, Mayıs 10). *Poverty in Latin America: Where Do We Come From, Where Are We Going?* Brookings: <https://www.brookings.edu/opinions/poverty-in-latin-america-where-do-we-come-from-where-are-we-going/>
- Margolis, M. (2014, Ağustos 07). *Latin America Piles on Against Israel*. Bloomberg: <https://www.bloomberg.com/opinion/articles/2014-08-06/latin-america-piles-on-against-israel>
- MASHAV. (2003). *Annual Report (2003)*. İsrail Dışişleri Bakanlığı Uluslararası Kalkınma İşbirliği Ajansı (MASHAV): https://mfa.gov.il/MFA/mashav/Publications/Annual_Reports/Documents/AnnualReport2003.pdf
- MASHAV. (2011). *Annual Report*. MASHAV: https://mfa.gov.il/MFA/mashav/Publications/Annual_Reports/Documents/AnnualReport2011.pdf
- MASHAV. (2012). *Annual Report*. MASHAV: https://mfa.gov.il/MFA/mashav/Publications/Annual_Reports/Documents/AnnualReport2012.pdf
- MercoPress. (2012, Kasım 17). *Mercosur Condemns "Disproportionate Use of Force" in Gaza; Calls for Immediate Cease Fire*. MercoPress: <https://en.mercopress.com/2012/11/17/mercosur-condemns-disproportionate-use-of-force-in-gaza-calls-for-immediate-cess-fire>
- MFA. (2009, Temmuz 23). *FM Liberman visits Brazil*. Israel Ministry of Foreign Affairs: https://mfa.gov.il/MFA/PressRoom/2009/Pages/FM_Liberman_visits_Brazil_23_Jul_2009.aspx
- MFA. (2014, Mayıs 18). *Cabinet Approves Plan to Strengthen Economic Ties with Pacific Alliance and Latin America*. Israel Ministry of Foreign Affairs: <https://mfa.gov.il/MFA/PressRoom/2014/Pages/Cabinet-approves-plan-to-strengthen-economic-ties-with-Pacific-Alliance-and-Latin-America-18-May-2014.aspx>
- MFA. (2017, Eylül 10). *PM Netanyahu to Leave on Historic Visit to Latin America*. Israel Ministry of Foreign Affairs: <https://mfa.gov.il/MFA/PressRoom/2017/Pages/PM-Netanyahu-to-leave-on-historic-visit-to-Latin-America-10-September-2017.aspx>
- Newman, M., & Ahren, R. (2014, Mart 20). *Diplomat Strike Forces PM to Nix Latin America Trip*. The Times of Israel: <https://www.timesofisrael.com/diplomat-strike-forces-pm-to-nix-latin-america-trip/>
- NY Times. (2013, Şubat 22). *Plans to Use Drones for Soccer Event in Brazil*. The New York Times: <https://www.nytimes.com/2013/02/23/sports/soccer/plans-to-use-drones-during-confederations-cup-in-brazil.html>
- OECD. (2021, Mart 21). *Iran*. Observatory of Economic Complexity: <https://oec.world/en/profile/country/ir?yearSelector1=exportGrowthYear14&yearSelector2=importGrowthYear14>
- OECD. (2021, Mart 20). *Israel*. Observatory of Economic Complexity: <https://oec.world/en/profile/country/isr?yearSelector1=exportGrowthYear14&yearSelector2=importGrowthYear6>
- Peckel, M. (2019). Colombia and Israel: Toward a Special Relationship. *Israel Journal of Foreign Affairs*, Vol. 13, No. 3, 353-363.
- Talvi, E. (2015, Haziran 04). *Thirty-Five Years of Recurring Financial Crises in Latin America: Toward a New (and Better) Paradigm?* The Brookings Institution: <https://www.brookings.edu/opinions/thirty-five-years-of-recurring-financial-crises-in-latin-america-toward-a-new-and-better-paradigm/>
- Taylor, A. (2014, Temmuz 25). *Israel Calls Brazil a 'Diplomatic Dwarf' – and then Brings up World Cup Humiliation*. The Washington Post:

- <https://www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2014/07/25/israel-brings-up-brazils-world-cup-humiliation-and-calls-the-country-a-diplomatic-dwarf/>
- Thrope, S. (2018, Nisan 05). *President of Honduras to Take Part in Israel Independence Day Ceremony*. The Jerusalem Post: <https://www.jpost.com/israel-news/president-of-honduras-to-take-part-in-israel-independence-day-ceremony-548976>
- Uzulai, Y. (2013, Mart 17). *IAI Wins \$400m Brazilian Air Force Deal*. Globes: <https://en.globes.co.il/en/article-1000830408>
- Watts, J. (2013, Aralık 17). *Brazil's Bolsa Familia Scheme Marks a Decade of Pioneering Poverty Relief*. The Guardian: <https://www.theguardian.com/global-development/2013/dec/17/brazil-bolsa-familia-decade-anniversary-poverty-relief>
- Williams, D., & Berg, S. (2020, Şubat 16). *Israel Hopes Germany, Other ICC Members will Help Stave off Palestinian Investigation*. Reuters: <https://www.reuters.com/article/us-icc-palestinians-israel-idUSKBN20A0MQ>
- YNet News. (2010, Haziran 03). *Ecuador Recalls Envoy; Chavez: Israel a Murderer*. YNet News: <https://www.ynetnews.com/articles/0,7340,L-3898523,00.html>